روښانې لیکنې

لیکوال

حبیب الله رفیع

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خویشکی (نوښار)

۱۹۸۹ع

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارزانۍ پښتو ادبي ټولنې خویشکی د مطبوعاتو سلسله (٦)

روښانې لیکې

لیکوال

حبیب الله رفیع

ارزانۍ پښتو ادبي ټولنه خویشکی (نوښار)

۱۹۸۹ ع

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکتاب نوم: روښاني ليکني

دليکوال نوم: حبيب الله رفيع

دکاتب نوم: سيد محي الدين هاشمي

دخپرېدو کال: ۱۹۸۷ع

دپريس نوم: جدون پريس پېښور

دچاپ شمېر:

بيه: ۱۵/- روپۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترون

د پښتو د تاند شاعر، تپاند لیکوال

او

د ارزاني خوېشکي د ادبي میراث پالونکي

ګران

عبدالله جان عابد خوېشکي

په

نوم

«ح - رفیع»

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرلیک	مخ
○	۱
[۱] د روښانی لیکنې موخه او هدف	۲
[۲] د روښاني لیکنې ارزښت او خصوصیت	٤
[۳] د روښانی لیکنې نایابي او کمیابي	۸
[٤] د روښانی لیکنې پېژندګلوي	۱۰
(۱) د روښان خپلې لیکنې او آثار	۱۱
۱- پښتو رسم الخط	۱۲
۲- صراط التوحید	۱٤
۳- مقصود المؤمنین	۱٦
٤- فخر الطالبین	۱۷
۵- خیر البیان	۱۸
٦- حالنامه	۲۱
۷- د روښان پر نوموړې تألیف	۲۳
۸- مکتوبات	۲٤
۹- واجیدی شلوک	۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک	مخ

سرلیک	مخ
۱۰- دروښان شعرونه	۲٦
۱۱- سرودونه	۲۸
۱۲- فرحت المجتبیٰ	۲۹
(۹) - خورپا ن (؟)	۳۰
(۲) روښان نورو له لیکنې	۳۱
۱۳- رساله غوثیه	۳۱
(۳) دروښان د پیروانو لیکنې	۳۳
(۱) ارزانی	۳۳
۱٤- دارزانی د پښتو دیوان	۳۵
۱۵- دارزانی بې نومه مجموعه	۳۸
۱٦- دحضرت رسول خوب	۳۹
۱۷- دارزانی نثر	٤۰
۱۸- چهار رما	٤۱
۱۹-۲۰-۲۱- دارزانی عربي، فارسی او هندي شعرونه	٤۲
۲۲- دارزانی مکتوبات	٤۳
(۲) ملاعمر	٤٤
۲۳- دملاعمر شعرونه	٤۵
(۳) علی محمد	٤۵
۲٤- دعلی محمد شعرونه	٤٦
(٤) میرزاخان انصاری	٤۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک	مخ
۲۵- د میرزاخان انصاری دیوان	٤٧
(۵) دولت لواڼی	٤٩
۲٦- د دولت دیوان	٤٩
(٦) علی محمد مخلص	۵۰
۲۷- حالنامه	۵۱
۲۸- د علي محمد مخلص دیوان	۵۲
۲۹- رساله	۵۲
(۷) واصل روښاني	۵۳
۳۰- د واصل پښتو دیوان	۵۳
۳۱- د واصل الفنامې	۵٤
۳۲- د واصل دری شعرونه	۵٤
(۸) خواجه محمّد روښاني	۵۵
۳۳- د خواجه محمّد شعرونه	۵۵
(۹) کریمداد	۵٦
۳٤- د کریمداد پښتو شعرونه	۵۷
۳۵- د کریمداد پارسی شعرونه	۵۷
(۱۰) قادرداد روښاني	۵۸
۳٦- د قادرداد شعرونه	۵۸
(۱۱) اورکزی	۵۹
۳۷- د اورکزی شعرونه	٦۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

افتتاحیه

دا آزادې پښتو ادبي ټولنې خویشکي په منشور کې دا خبره هم لیکلې شوې ده چې ټولنه به دا کوشش کوي چې تر خپله وسه د پښتو ادب په لمنه کې د هر قسمه ادبي، تاریخي، تحقیقي، مذهبي، عصري او سائنسي علوم او فنون راڅاپوي، او د دې لړکې به د ټولنې د ملګرو نه علاوه بهر د پښتنو عالمانو او ادیبانو د علمي استعداد نه پوره-پوره فائده اوچتوي.

دا د آزادې پښتو ادبي ټولنې د پاره دا ډېره د فخر او ناز خبره ده چې د دې لړکې موږ د ټولو نه اول د برې او کوزې پښتونخوا د پښتو ژبې د یوه زلمي، زیار کښ، معتمد، مایه ناز او قدرمن او رښتینوال ښاغلي حبیب الله رفیع ورډګ یوه رساله «روښاني لیکنې» کومه چې هغوی په افغانستان کې د بایزید انصاري د یاد په لړکې په یو نړیوال سیمینار کې وړاندې کړې وه، خپروو.

د دې لړکې آزادې پښتو ادبي ټولنه د حبیب الله رفیع صیب نه د دې پېرزوینې ډېره ډېره مننه کوي او امید لري چې د پښتو ژبې او ادب نور عالمان او محققین به د رفیع صیب په تقلید کې زموږ سره به د حوصله افزائي وکړي.

موږ د پښتو ژبې او ادب د مینانو او لوستونکو نه هم دا توقع لرو چې هغوی به زموږ دې کار او رسالې ته په درنه سترګه وګوري او مخ په وړاندې د تلو حوصله به راکړي.

والسلام

پروین مهجور خویشکی

صدر

آزادې پښتو ادبي ټولنه خویشکی ۲۳ اکتوبر سنه ۱۹۸۶ء

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

روښان پیر (۹۳۱-۹۸۳ هـ ق) په خپل دیني، ملي او سیاسي غورځنګ کې د ډېر زړور او سرتېري ملګري درلودل چې له دوی څخه ارزاني روښاني تر بایزید راوروسته د دې ډلې دوهم مشر ؤ او د روښاني تصوف په بشپړتابه او روښانتابه کې یې پاخه او ژور ګامونه اوچت کړي دي.

ارزاني روښاني د پښتو ادب د موجودو تحریري اسنادو په رڼا کې د دې ویاړ هم لري چې د ده دیوان د پښتو لومړنی لاس ته راغلی بشپړ دیوان دی او له ده نه دا سلسله راپیلېږي.

زه د خوښکو درنو ادبي ملګرو ته مبارکي ورکوم چې د پښتو ژبې او ادب لوی روحاني، سیاسي او ادبي شخصیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نامه د ژوندي کولو له پاره يې د ده په نوم ادبي ټولنه جوړه کړې او په غونډو، منلو او نورو ادبي هلو ځلو سربېره د دې ټولنې له خوا ادبي کتابونه او د کلاسيک او نوي ادب مجموعې او تذکرې هم خپرې وي.

زه دوی ته په دې هم مبارکي ورکوم چې د «ارزاني خوېشکي» په ياد د يوې ښې غونډې (سيمينار) تابيا هم لري او په دې سلسله کې کتابونه هم خپروي.

دولس کاله وړاندې د آزاد افغانستان په مرکز کابل کې د بايزيد روښان او روښانيانو په باره کې يو لوی نړيوال (عالمی) کنفرانس جوړ شوی ؤ، له نېکه مرغه ما هم په دې سيمينار کې علمي غړيتوب درلود او د «روښاني ليکنې» تر عنوان لاندې مې علمي رساله وړ ته ليکلې وه، چې په کنفرانس کې واورول شوه، دفاع ترې وشوه او بيا لومړی د «آريانا» په تاريخي مجله کې او ورپسې په هغه کتاب کې چې د «روښان ياد» په نامه ؤ او د ترتيب او اهتمام افتخار يې نما په غاړه ؤ، خپره شوه، مونږ تصميم درلود چې د سمينار ټولې مقالې بېلې- بېلې په کتابي بڼه هم خپرې کړو، نو ځکه مو په کتاب سربېره د مقالې د بېلو بېلو جزوو په بڼه هم چاپ کړې، خو د ناوړه حالاتو له امله هماغلته په مطبعه کې پاتې شوې او نشر نه شوې.

تقدير داسې تېره کړې وه چې زما د دې مقالې خانګړي خپرول د ارزاني خوېشکي ادبي ټولنې له خوا ترسره شي، هداوو-

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دوی له مانه د ارزاني خوښکی د سمینار له پاره رساله وغوښته او ما هم د دې متل په مصداق چې: « تیار دیاره درو ښاني لیکنې » رساله ورته وړاندې کړه.

ما دا رساله داسې وخت لیکلې چې د روښانیانو ډېر آثار لا په لاس کې نه وو، نو ځکه مې اوس بیا نوی نظر پرې وکړ او په دې برخه کې نوي موندل شوي مواد مې پرې ور زیات کړل خو له دې ټولو سره سره بیا هم اعتراف کوم چې زما دا کار لا نیمګړی دی، اما په دې چې په دې لاره کې لومړی قدم دی زړه ښه کوم او په همدې ډاډ یې د ښو لوستونکو مخې ته ږدم، د تېر وتنو بخښنه غواړم او د ارزاني خوښکي ادبي ټولنې ته یې د « برګ سبز تحفهٔ درویش » په بڼا وړاندې کوم. خوښ یې تاسو درنو لوستونکو او علاقمندانو ته ورسوي.

په مینه

ح - رفیع

پېښور، کوز تاکال

١٠/ ٧/ ١٣٦٥ش/ ١٩٨٦ع/ ٢/ ١٠

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

په دې کوچنۍ اثر کې موږ تاسې ته د روسیانی ادبي مکتب-
هغه آثار په لنډ ډول در پېژنو چې تر اوسه پاتې، پېژندل
شوي او زموږ لاسونو ته رارسېدلي دي.

داسې ښکاري چې د زمان تونده و بادونو د دې ادبي-
ګلزار ډېر تاند ګلونه شو په شو کړي او له بې رحمه
سېلیو سره وړي دي او یا یې هم د ورکې غېږې ته
سپارلي چې د لټون انتظار باسي.

موږ دا هم غنیمت ګڼو او په لنډ ډول تاسو
درانه لوستونکي ور سره اشنا کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۱]

د روښاني ليكنو موخه او هدف

په دې خبره ټول مؤرخين يوه خوله دي چې د روښانيانو د مبارزې موخه او هدف د پښتنو ملي خپلواکي او ملي حاکميت ترلاسه کول او د دې مېړني ملت له غاړې نه د استعمار د زغ-لرې کول وو، خو د دې سياسي ډګر په څنګ کې د وی د ادب او عرفان په ډګر کې هم سرلاري وو او د کار ابتکاريې په لاس کې و، د وی سربېره پر دې چې د تصوف تر ويښته نريه مسألې څېړلي، په خپلو ليکنو کې يې خپله ملي موخه او هدف هم تعقيب کړی دی او پښتانه يې دې ته هڅولي چې يو ملي حکومت او مرکز ولري.

پير روښان د اسې وخت په نړۍ کې سترګې وغړولې چې په هند کې د پښتنو لوديانو ټولواکي نه منځه تللې وه او د بابر له خوا چې د ډيلي پر تخت ناست و پښتانه له هند نه ايستل کېدل او په دې لړۍ د کې د د ه کورنۍ هم له ده سره چې کوچنی ماشوم و —

«کاڼي کرام» ته راغله (۱).

همدا راز کله چې بایزید روښان ولیدل چې کوږ کاني حاکمانو پوره ورځ پښتنه مېرمن و نیوله او د دې ویښتان یې د ځړندې له پله سره وتړل، چې ځړنده به څرخېده نو دا به هم ورسره چورلېده (۲)، دې پېښې هم د بایزید پښتني احساسات راوپارول او د دې ظلم او تېري په مقابل کې یې له قیام ته بله لاره ونه لیده نو همدا وو چې لاس په کار شو او د ژوند تر پایه پورې یې په مېړانه له دښمنو سره مبارزه او مقابله وکړه.

روښانیانو سربېره پر دې چې له دښمنو سره د ټکر جنګونه وکړل، د دوی په لیکنو کې هم دا هدف تعقیب شوی چې په ټولو روښاني لیکنو کې ځای په ځای دا هدف کله په صراحت او واضح خوله او کله بیا د رمز او اشارې په ژبه لیدل کېږي، د دوی دا فکر له دې نه هم ښه څرګندېږي چې په تیراه کې یې د خپل ملي نهضت له پاره مرکز وټاکه، مالیه یې واخیسته او د روښان زامنو پخپل نامه سکه هم ووهله (۳).

---

(۱) حالنامه د بېلو-بېلو اخځونو له خولې.

(۲): معارف، ۱۹ ټوک، ۴۳۵ مخ، د پښتو ادبیاتو تاریخ له خولې.

(۳): مخزن، قلمي نسخه، ۱۱۴۲ هـ ق کال.

[۲]

د روښاني ليکوال حرکت او خصوصيت

د روښاني ليکوالو حرکت له دې نه اټکلولای شو چې دوی د ليکنو په وسيله په پښتو ادبياتو کې نوې نوې تيږې کېښودی ـ شوې او د ادب هم د بڼې او فورم او هم د موضوع او محتوى له پلوه په نويو لارو روان شو.

د بڼې له پلوه دادي چې د په لاس کې معلوماتو له مخې:

ـ د خيرالبيان په وسيله لومړی ځل د پښتو د مسجع نثر بنسټ کېښودل شو.

ـ ارزاني روښاني لومړی ځل په پښتو کې يو بشپړ ديوان سپر بښود.

ـ دولت لواڼي روښاني او لومړی ځل په پښتو کې رکني ـ عروض تطبيق کړل (۱).

---

(۱) د تفصيل له پاره وګورئ: د دولت ديوان، سريزه د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد ليکنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- روښانی شاعرانو لومړی ځل په پښتو کې الفنا مې پیل کړی.
- د وی لومړی ځل په پښتو کې د یو خاص ډول صوفیا نه بدلوله پاره یوه خاصه بڼه او سبک وټاکه(۱) او داسې نور...

همدا راز موضوع او محتوی له پلوه د دوی په آثارو کې په اسلامي تصوف نوې زیاتونې وشوې او دوی تصوف ته د :

- شریعت ،
- طریقت ،
- حقیقت ،
- معرفت ،
- قربت ،
- وصلت ،
- وحدت او
- سکونت .

اته پوړی وټاکلې چې ټول په یوه خوله په دې لاره روان شول او پخپلو لیکنو کې یې د تصوف دا پوړۍ ونغښتلې او وڅیړلې.

د دوی ادبي قدرت دومره زیات و چې مخالفینو یې هم له لیاقت او قدرت نه سترګې نشوې پټولای او اخوند درویزه چې د دوی لوی مخالف دی او د ګورګاني سلطنت په لمسه یې په دوی د کفر ټاپې لګولې دی ، هم د دوی په علمیت او ادبي قدرت

---

(۱) : د تفصیل له پاره وګورئ : ادبي ستوري ، دلیکوالو ټالیف ، ۱-۱۷ مخونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

معرّف دی او پخپلو آثارو کې یې ځای په ځای د دوی د لیاقت یادونه کوي.

اخوند درویزه د بایزید روښان په باب کله چې په کابل کې بندي ؤ وايي:

«اما این ... صفت چون عالم بوده چندان مکر وتلبیس نموده که سایر اعمال شریعت را پیشه گرفته ... »(۱).

په مخزن کې وايي:

«بایزید ډېر په عقل پوره ؤ، د دنیا عقل یې ډېر ؤ، هوښیاري او خیرکي یې ډېره نه ده وه ...»(۲).

«دا تاریک یو حکمتي ؤ، کل دفتر د شریعت یې پخپل لاس کړ»(۳).

همدا راز د ارزاني په باب وايي:

«... وارزاني چون شاعر تیزفهم وفصیح زبان بود در انواع ضلالت وبدعت شعر افغاني وفارسي وهندي وعربي بیان کرده ...»(٤).

د روښانیانو ادبي متره (قدرت) له دې نه هم معلومولای شو چې درویزه یان سره له دې چې د دوی کلک مخالفین وو، مجبور وو چې د دوی لاره ونیسي، درویزه مخزن د ده د آثارو په

---

(۱): تذکرة الابرار والاشرار، ادارهٔ اشاعت سرحد، ۱۵۳ مخ.

(۲)، (۳): مخزن قلمي نسخه، په ۱۱۴۲ هـ کال کې د عبدالغني کاسي لیک، د لیکوال کتابتون.

(٤): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیروی او رقابت په مسجع نثر ولیکه او حتی اعتراف یې وکړچې:

«... و آن ... بزبان افغانی شعر میگفت و سب شرایع (؟) وعلم و علماء میکرد و شعرهای لا یعنی به افغانان می نمود پس این فقیر برخلاف او شعر افغانی آغاز کرد ...» (۱)

او هم یې د ده د فارسي آثارو لکه صراط التوحید، حالنامې او نورو په مقابل کې تذکرة الابرار و الاشرار، ارشاد الطالبین او نور ولیکل او هم د ده پیروانو د ارزانی، مخلص، میرزا، دولت او نورو روښانی شاعرانو د الفنامو په شان الفنامې وکښلې.

د روښانی لیکنو اهمیت د ژبې او ویې (لغاتو) له پلوه هم ډېر زیات دی، ځکه د دوی په آثارو کې ډېر پښتو د اسې سوچه او په زړه پورې ویې (لغات) راغلي چې اوس له ژبې نه وتلي او ورک شوي دي، حتی که یوازې د روښانی آثار و له ویو نه قاموس ترتیب شي یو لوی قاموس کېږي.

---

(۱): مخزن (سرینه) قلمی نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۳]

د روښانی لیکوالو ناپاوتی او کمیابی

له تاریخي سندونو څخه دا هم ښکاري چې روښانیان ډېره لویه ډله وه او د دې ډلې نیات عالمان او پوهان لیکوالان او مؤلفین وو خو د دوی لیکنې ډېرې لږې لاس ته راسېدلي او حتی په خپله د روښان د لیکنو په لړ کې چې په تاریخي سندونو کې یادې شوي، داسې لیکنې شته چې یوازې نوم یې پاتې دی او نوره یې پته نشته او هم دا ارزانې ډېرې لیکنې تراوسه ورکې دي او ـ یوازې په نامه یې پېژنو.

د دې علت هم دا دی چې د روښانیانو له دې کبله چې د روښانیانو د منطق په مقابل کې یې منطقي قوت نه درلود او هم په روښاني لیکنو کې د دروېزیانو له خوا ډېرې لګول شوي تورونه نه موندل کېدل نو یوازینۍ چاره یې دا لید له چې د دوی آثار محوه کړي او له منځه یې یوسي ، په خپله د دروېزه ـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې باب حکم کړی و :

« ... اما غرض از توضیح قصهٔ او (روښان) انکه رساله‌ها وتصنیفهائیکه ازین ملحد مانده باشد اگر بدست اهل سنت وجماعت در افتد باید که به آتش بسوزند (بسوزانند) وبدان معتقد نشوند ... » (۱)

داځه چې اوس پاتې دي هم، له دې کبله چې روښانیان دد ښمن دې حربې ته متوجه وو اوخصوصًا د روښان د لیکنو یې زیاته ساتنه کوله، لکه «حالنامه» چې د «خیرالبیان» د ساتنې په باب لیکي :

« د میاروښان زوی شیخ عمر په یوه جنګ کې یواز ې د دې له پاره تال ؤ چې د خیرالبیان نسخه یوځای ځنې پاتې شوې وه، بلکې لښکرې معطل کې اوتر هغې له هغه ځایه ونه خوځېده، څو چې کتاب نه ؤ ور ته راسپارلی » (۲). او هم دیوې جګړې په برخه کې د «مقصودالمؤمنین» د ساتنې حال داسې لیکي :

« په دې وخت کې دښمن بیا حمله وکړه، جلال الدین د بایزید کشر زوی چې و رسره مقصودالمؤمنین ؤ ځان اباسین ته وغورځاوه ... » (۳).

داؤ د روښاني لیکنو د نایاوتې علت او داؤ د روښاني آثارو د پاتې کېدو اعجاز !

---

(۱) : مخزن ، قلمي نسخه . (۲) حالنامه ، ۲۹۸ پاڼه (پښتو مجله ، پښتو اکېډیمي ، دوهم کال ، څلورمه ګڼه ، له اردو انسایکلوپېډیا آف اسلام څخه د ډاکټر محمد شفیع لاهوري د مقالې پښتو ژباړه.
(۳) : حالنامه ، (روښانیان یا د مخلو تاریکیان ، عبدالاکبرخان اکبر) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

[٤]

د روښانې ليکنو پېژندګلوي

په دې ليکنه د روښانې ليکنو پېژندګلوي ستر څلور سر ليکونو لاندې وړاندې کيږي :

(۱) : د بايزيد روښان خپلې ليکنې او آثار .

(۲) : روښان ډوله ليکنې .

(۳) : د روښان د پيروانو ليکنې .

(٤) : روښاني ډوله ليکنې .

(۱)

د بایزید روښان خپلې لیکنې او آثار

بایزید روښان تر شهره چې د سیاست د ډګر ګړندی و په ادب او عرفان کې یې هم روښانه رده تېره کړې وه او په خپل ناوزګاره ژوندکې یې ډېرې لیکنې کړې چې ځینې یې پاتې او ځینې یې د زمانې سیلیو ورسره وړې دي، ښې ښکارې ښې چې د ده لیکنې دې له دې نه هم زیاتې وي چې اوس یې یا متن په لاس کې دی او یا یې نوم نمونه غوږونو ته رارسېدلی دی. په نورو قرینو سربېره اخوند درویزه څو ځله د ده د ډېرو رسالو اطلاع ورکړې ده :

«این ملاحده در باب طلب پیر رساله‌ها نوشت ...»(۱).

(۱) مخزن، قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

"... ورسایل بسیار درباب الحاد تالیف نموده ...."(۱)

همدا راز دځيني نوروما خذونو له سپکتو نه هم ښکاري چې ده دبېړې ليکني کړې او دخپل مسلک دتبليغ له پاره يې هرې خواته استولې دي، ده په خاور و ډبو ليکنې کولای شوې او په پښتو يې شعر وايه، تر او سه يې چې کومې ليکنې معلومې دي، هغه دا دي:

۱- پښتو رسم الخط:

دولت لواڼي دخپل ديوان په يو بيت کې وېلي دي:

افغاني لفظ مشکل ؤ لوست کو پښ نه شه
ورته وشو کننده د يارلس حروفونه

دا بيت ښکاروي چې پير روښان د پښتو غږونو له پاره ځانګړې توري ايښي او ټاکلي دي، سره له دې چې په ځانګړې ډول د روښان د ليکدود کومه رساله لاس ته نه ده راغلې خو د خير البيان (تفصيل يې وروسته راځي) دورکې نسخې په تر لاسه کېدلو سره څرګنده شوه چې د دې نسخې د سرڅورلس مخونه د ليکدود په باب دي، چې ښايي همدا به دا رساله وي، خو په دې رساله کې د ټولو غږونو راغلي توري-

(۱): مخزن، قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دیارلسو نه زیات او د پښتو ځانګړي توري له دیارلسو نه کم دي.

د خیر البیان د نسخې په ځینو ځپرلسو یا ښوکې په مجموعي توګه عام توري چې: «ا، ب، پ، ت، ټ، ج، ځ، څ، خ، د، ډ، ډ (د دال لاندې ټکی چې د اوسني «ډ» غږ یې ښود)، ذ، ډ (د دال په منځ کې ټکی چې د اوسني «ړ» غږ یې ښود)، ر، ړ، ز، ژ (چې د اوسني ژي «ږ» غږ یې ورکاوه) س (سین ته یې د لاندې درې ټکي ورکړي) ش، ښ، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ک، ګ (د کاف سرته یې کږه ورکړې او بل توری یې هم «ګ» لیکلی چې د توپیر دلیل یې نشته) ل، م، ن، ڼ، و، هـ، لا، ی» دي راغلي او د پښتو د خاصو غږونو توري یې د «چپ ګړ» په ګډون د دولس توري دي او که هغه مکرر ناپېژندل شوی «ګ» چې توپیر یې نه ښکاري پکې وشمېرو، نو بیا د دولت له خوا یاد شوي دیارلس حرفونه پوره کېدای شي. (۱)

---

(۱): وګورئ: د خیرالبیان د عکسي چاپ لومړي مخونه، ۱۳۵۳ هـ ش.

د استاد پښتني چې د خیر البیان د «هم ګ» د اورمړي ژبې د دیو ځانګړي غږ (صوت) له پاره وضع شوی چې په دې حساب د دولت د دیارلس حرفونه یا دول په ځای دي. (د تفصیل له پاره وګورئ: د نخیرګه د خوشال بابا، د لیکونکي تحقیق، پښتو اکیډیمي، پېښور، ۱۹۸۵ ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د ځانګړو غزونو دا ډول توري په ټولو روښاني
لیکنو کې راغلي او کومې قلمي روښاني نسخې چې لاس ته راغلي
لکه خیرالبیان، دارزاني، دولت، میرزاخان او نورو دیوانونه
او دروښاني نسخه چې د اروانباد دوست محمد برېښ له
کتابتون نه تر لاسه شوې، ټول په همدې لیک دود دي.

۲- صراط التوحید :

صراط التوحید د باین ید روښان بل اثر دی چې په
۹۷۸ هـ ق کال یې په عربي او فارسي لیکلی او د خلیفه دولت په لاس یې
اکبر بادشاه ته لېږلی و، څو دی د خپلو مریدانو په حلقه
کې شامل کړي، اکبر د دې کتاب په لیدو او لېږلو خوښ
شوی و (۱)

د دې کتاب یوه نسخه د پېښور د عجایب کې مهتمم ښاغلي
عبدالشکور د پېښور د بالاحصار د فضل صمداني له کتابتون څخه
تر لاسه کړې او په ۱۹۵۲ ع کال یې په ۱۱۶ مخونو کې خپره کړې ده.

---

(۱) حالنامه: خیرالبیان، د مولانا قاسمي سریزه، ۸۷ مخ. د پښتو ادبیاتو تاریخ (دوهم ټوک) د استاد حبیبي، ۲۶۴ مخ. ورکه خزانه (دریم ټوک) د همیش خلیل، ۱۹ مخ. روښانیان د معنوي تاریکیان، د عبدالاکبر خان اکبر، ۹۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرنګه چې د کتاب لومړني اته مخونه نشته، نو څرګنده نه ده چې په دې کتاب کې اکبر پادشاه ته خطاب شوی او که نه؟ او که شوی په څه ډول؟ دا پوښتنه هغه وخت حل کېدی شي چې د دې کتاب کومه بله نسخه تر لاسه شي.

د کتاب په لومړيو پنځه دېرش مخونو کې يې خپلې ژوند پېښې په فارسي ليکلې او په پاتې کتاب کې يې يوه موضوع هم په عربي او هم په فارسي راوړې ده، د ځان پېژندګلوۍ نه وروسته پاچايانو ته درې لارښوونې ليکي، ورپسې په لومړي باب کې د شريعت، په دوهم باب کې د طريقت، په درېيم باب کې د حقيقت، په څلورم باب کې د معرفت او په پنځم باب کې د سکونت خبرې کوي.

استاد حبيبي د صراط التوحيد عربي او فارسي دواړه کمزورې ګڼي او وايي چې دی کوښښ کوی چې خپل مقاصد په آياتو، احاديثو او عربي مقولو ثابت کړي، مګر هغه احاديث چې دی په دې رساله کې رانقلوي اکثر يې د علم او فن له مخې صحيح او ثقه احاديث نه دي او ډېر لږ منقولات يې سم خبژي (۱).

(۱): د پښتو ادبياتو تاريخ، دوهم ټوک، ۲۶۴ - ۲۶۵ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- مقصود المؤمنین:

مقصود المؤمنین د بایزید روښان بل اثر دی چې په
عربي یې لیکلی او کومه نسخه چې یې د ارو استاد ډاکتر محمد شفیع
خوښکي لاهوري سره وه په هغې کې ترکیبو لاندې فارسي
ژباړه هم شته، بله نسخه یې د حیدر آباد دکن په آصفیه
کتابتون کې خوندي ده، او بله نیمګړې نسخه یې په غزنی کې
تر لاسه شوه چې ځای پر ځای ترکیبو لاندې په فارسي ترجمې
برسېره پښتو ترجمه هم لري. د دې اثر انتقادي متن
ډاکتر میرولی مسعود له مفصلې عربي مقدمې او تشریحاتو
سره له اسلام آباد څخه خپور کړی دی. دا اثر بایزید روښان
د روښاني دین او مسلک په برخه کې د خپل مشر زوی شیخ
عمر، په غوښتنه لیکلی چې ځای په ځای یې د ده « ولدي العزیز»
په نوم خطاب ورته کړی دی. دا نسخه په ۱۲۲۴ هق کال د
د وهمې خور په څورلسمه نېټه خطاطي شوې او د آصفیه
د کتابتون نسخه له دې نسخې نه دوه کاله وروسته کښل
شوې ده (۱)

د اکتاب څلوېښت بابونه لري چې سرلیکونه یې:
(۱) وعظ او نصیحت (۲) عقل، (۳) ایمان (۴) خوف (۵) رجا —

---

(۱) پښتو (د پښتو اکیډیمۍ مجله) دوهم کال، څلورمه ګڼه، د مرحوم ډاکتر شفیع لاهوري مقاله
د فارسي ژباړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶) نفس ، (۷) شیطان ، (۸) قلب ، (۹) روح ، (۱۰) دنیا، (۱۱) آخرت (۱۲) توکل، (۱۳) توبه اوله اوقناعت، (۱۴) نه ټن (۲۱) باب پورې اته مقامات دی (۱)

د دې کتاب د لاهور خطي نسخه (۹۵) پاڼې لري ، لیکلې نستعلیق دی ، عربي متن یې په توره سیاهي او فارسي ترجمه یې په سره رنګ لیکل شوې ده . (۲)

٤ - فخر الطالبین :

فخر الطالبین د بایزید روښان یو بل اثر دی چې د وخت پاچایانو او حاکمانو ته یې د خپل تبلیغ او تلقین د نورو لیکنو او رسالو په لړ کې د خپل خلیفه، یوسف په لاس د هغې وخت د بدخشان حاکم میرزا سلیمان ته استولې دی.

د دې اثر یادونه په « حالنامه » کې شوې خو نسخې یې په لاس کې نشته او نه څرګنده ده ، چې دا کتاب په کومه ژبه و (۳) .

---

(۱) خیر البیان، سریزه ، ۷۹ مخ . د پښتو ادبیاتو تاریخ ، ۳۰۱ مخ .

(۲) د پښتو ادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک ، ۳۰۰ مخ .

(۳) پښتو مجله، د ډاکتر شفیع مقاله ، د خیر البیان سریزه، ۷۹ مخ، د پښتو ادبیاتو تاریخ ، ۳۰۱ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵ - خیر البیان :

د بایزید روښان د ډېر مهم او ډېر مشهور کتاب خیرالبیان دی او همدا کتاب و چې د اخوند درویزه په سترګو کې اغزی و، او پرې لیکلي يې وو:

«... چون مردم را بخود معتقد میساخت آن زمان ایشان را خلوت میفرموده و ذکر میداده ....» (۱)

او بیا بل ځای لیکي:

«واین ملحد کتابی را تصنیف کرده و خیرالبیان نامیدش....» (۲)

او چې په دې يې هم خوله نه سړېږي نو بیا لیکي:

«وایضاً این ... کتابی را تصنیف کرده، بعضی کلمات اورا بزبان عربی بلا ادراك ترکیب و ترتیب جمع آورده وبعضی را بزبان فارسی وبعضی را بزبان افغانی وبعضی را بزبان هندی اما هرکدام ازین کلمات ناموزون ونا موافق افتاده ....» (۳).

په دې يې هم د زړه تاو نه کمېږي او پسې لیکي:

«.... وآنرا خیرالبیان نام برده وچون مملو از ... و مشحون از افترا و فساد بوده، فقیر آنرا شرالبیان نامید-

---

(۱)، (۲): مخزن، قلمي نسخه

(۳): تذکره الابرار والاشرار، ۱۴۸ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

واګر ... البيان نا مند هم مناسب است (۱).

د خیرالبیان نسخې ورکې وې، یوه نسخه یې چې دیو حل پیدا کېدو نه وروسته بېرته پېدا شوه د لوبدیځ المان د ټیوبنګن په یوه کتابتون کې وموندل شوه او اوس هلته ساتل کېږي، خیرالبیان د دې نسخې دعکس له مخې په ۱۹۶۷ع د پښتو پښتو اکیډمۍ استناخ اوخپور کړ او عکسي نسخه یې د بایزید روښان د مړینې د څلورسومې کلیزې د نړیوال سیمینار په ویاړ زموږ لاسونوته راورسېدله، او دریم ځلې ی چاپ یې د کاتب الحروف په سریزه په ۱۹۸۵ع کال کې ښاغلي قاسم بنوي د پښتو ادبي مرکز سرای نورنګ له اړخه ترسره کړی دی.

ددې کتاب زیات اهمیت په دې کې دی چې دا د پښتو لومړنی بشپړ نوړ کتاب دی چې موږ ته را رسېدلی او د نثر او ادب له پلوه ځورا ارځښت لري.

دا اثر په مسجع نثر لیکل شوی، چې دا نثر د عربي او بیا د فارسي له لارې پښتو ته هم راغلی، او په پښتو کې یې لومړنی موږ سړی بایزید روښان دی او په دې ډول نثر لیکل شوی لومړنی کتاب همدا خیرالبیان دی، ددې ډول نثر اغېز دومره زیات وه چې حتی د روښانیانو مخالفینو هم ځان مجبوره کاڼه چې په دې ډول نثر لیکنې وکړي او خصوصاً د اخوند درویزه -

---

(۱) خیر البیان، د پښتو پښتو اکیډیمی، ۱۳۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخزن دخیر البیان تر سماسم اغیز لاندې لیکل شوی دی.

په خیله بایزید د دغه سبک د خوښولو سبب یوالها مې غږ بولي چې ور ته وویل شوه:

«اوبایزیده! وکښه خیرالبیان - په هسې الحان، چې یې به لوست سورة الرحمان»(۱). او په همدې توسن یې دکتاب ترپایه پورې د سورة الرحمان «آن، آم» سجعه ساتلې ده او د «هادی وېلي دي رحمت دخدای په ده دا کلام» عبارت یې د «فبای الاء ربکما تکذبن» پهاندول په خپل کتاب کې ځای په ځای راوړې دی.

دخیرالبیان ټول مطالب دیني اومذهبي دي او په ایتونو او حدیثونو متکي، او په دې اثر کې تصوف هم له رو ښاني نظره چې اته مقامات لري، څېړل شوي دی.

دکتاب ټول مطالب تر یوسل او دیارلسو (۱۱۳) لویو او وړو سرلیکونو لاندې راغلي دي. دکتاب د قلمي نسخې ټول پاڼې (۱۶۷) دي چې (۳۳۴) مخه کېږي، لیک یې خاص ډول نستعلیق دی، په هرمخ کې یې یوولس کرښې راغلي او د هرمخ د لیکنې سور (۷½) او اوږد (۱۳½) سانتي متره دي(۲).

---

(۱) خیرالبیان،

(۲) د دې کتاب د بشپړې پېژندګلوۍ له پاره وګورئ: داستاد حبیبي د پښتو ادبیاتو تاریخ، دخیرالبیان د پښتو چاپ سریزه، او دکابل عکسي چاپ متن او سریزې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د « دبستان مذاهب » مؤلف او اخوند درویزه دخیرالبیان په باب لیکلي چې داکتاب بایزید په څلورو ژبو: پښتو، فارسي، عربي او هندي لیکلی خو په یاده شوې نسخه کې یې - یوازې څو مخونه څلورو ژبو وو او نور کتاب هغه شکل نه درلود لکه یاد شوی چې دی، خوله نیکه مرغه په ۱۳۶۲ ش/ ۱۹۸۳ع کال د پښتوخوان محقق ښاغلی زلمی هېوادمل هندوستان ته ولاړ او هلته یې د هند د سالارجنګ په موزیم کې د- خیرالبیان یوه بشپړه نسخه وموندله چې سرتر پایه په څلورو ژبو عربي، فارسي، پښتو او هندي ژبو لیکل شوی او دحجم له پلوه هم دلوړې نسخې د ری چنده ده.

دا نسخه (۴۴۸) پاڼې لري چې هرمخ یې (۱۷) کرښې لري او میرزا احمد روښاني په ۱۰۷۹ هق کال خطاطي کړې ده. د دې نسخې په خپربدلو سره به چې، د ښاغلي زلمي هېوادمل تر کار لاندې ده، دخیرالبیان په باب نوې خبرې او انکشافات وشي (۲).

۶- حالنامه :

حالنامه هم د بایزید روښان مشهور کتاب دی، چې بیا وروسته د ده د یوه مرید علي محمد مخلص په وسیله بشپړه شوې ده.

---

(۱) د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې ، زلمي هېوادمل ۹۰-۱۰۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب په اوله برخه کې د بایزید د ژوند تفصیلي حالات راغلي او په نورو برخو کې يې دده د اولادې او مريدانو حالات ليکل شوي دي.

د دې کتاب يوه نسخه د عليګړه په خطي کتابتون کې په (۳۷۰/۹۲۰) نومره خوندي ده، او (۵۲۶) مخونه لري، له دې نسخې نه د پنجاب يونيورسټي د کتابتون له پاره هم يوه نسخه نقل شوې ده (۱). او د پښتو اکيډمۍ پېښور په کتابتون کې يې هم يو نقل شته (۲).

په دې اثر کې لويه نيمګړتيا دا ده چې د پېښو کلونه ډېر کم پکې ښودل شوي بلکه د نشت په شمېر دي، پېښې هم پر له پسې نه دي، د حالاتو په منځ کې منظوم کلام شروع شي، يوه خبره پرېږدي بلې ته ورانګي (۳). همدارنګه په دې اثر کې دا هم يو لوی کمی دی چې د هغو جنګونو تفصيلات نه لري چې دده د خپل ژوند په وروستيو دوو نيمو کلونو کې له مغليانو سره کړي وو (٤).

---

(۱) د پښتو ادبياتو تاريخ، ۲۹۸ مخ، پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د محمد شفيع د مقالې پښتو ژباړه، روښانيان د مغلو تاريکيانو (تاريخ) ورکه خزانه، د هم توک، ۲۰ مخ، د خيرالبيان سريزه، ۴۶ - ۴۷ مخونه.

(۲) د پښتو اکيډمۍ د مخطوطاتو فهرست (قلمي) د کاتب الحروف ترتيب او تاليف.

(۳) روښانيان، ۹۵ مخ. پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د دکتور محمد شفيع مقاله.

(٤) پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- د روښانیانو نوموړکی تالیف:

دکابل د خطي نسخو په کتابتون کې استاد حبیبي یو مجموعه موندلې چې په دې مجموعه کې یوه رساله یقیناً د بایزید روښان تالیف ده او د ده یوه مرید چې همدان نومېږي په (۱۰۴۳هـ ق) کال کښلې ده.

دا رساله د رسالهٔ غوثیه له نیمګړې نسخې نه وروسته په نیمګړي ډول شروع شوې او یو ځای په واضح ډول پکې لیکل شوي دي:

«قال بایزید مسکین: مع الساکن ذکر الله فضیلة و ذکر الله فریضة لا یذکر للانسان شیئ بغیر معرفت الاسمه و چون ترا از خدای پرسند، چه جواب میدهی وچه جواب میگوئی؟ آن روز دروغ گفتن بکار نیاید و به دروغ نگذری و نجاة نیابی که خدای تعالی به دروغ گویان لعنت گفته است کما قال فنجعل لعنة الله علی الکاذبین...»

دا ښه هم لکه د روښان د ځینو نورو آثارو غوندې په عربي او فارسي دي او د لیکوال به یې هم د ده نورو آثارو ته ورته ده او چې په صراحت سره د بایزید مسکین نوم اخلي دا هم د خیر البیان، صراط التوحید او مقصود المؤمنین سره سم دی او بل دلیل دادی چې دا رساله د اسې ختمېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«قال بایزید مسکین ابن عبدالله: راحت روح کان وصف الله وعذابه صفة البشریة، فکل راحة یهلك عن الانسان بخیر وصف الرحمن.

این رساله مختصر کردم تمام عاملانش امن یابد جاویدان تمت تمام شد، کار من نظام شد، امیدوار است بالطف باری، همدان ابن شیخ نعمت (۱) مرید میان روښان انصاری تحریر فی تاریخ ۱۰۴۳ ق (۲)، (۳)

د دې صراحت او نورو دلیلونو له مخې استاد داشر دبایزید روښان یو بل ورك اثر کښېږي چې د دوی په لاس راپیدا شوی او د بایزید روښان د آثارو علاقمندان ورسره اشناکیږي، خو نوم یې ترا اوسه نه دی سکاره چې دا دده کومه رساله ده؟

۸- مکتوبات:

ډاکتر جهانګیر په اورینټل کالج مګزین کې په خپله مقاله کې د روښان له لیکنو څخه د ده «مکتوبات» هم یاد کړي دي خو څرګنده نه ده چې دا دده د ستورو لیکونو مجموعه ده-

(۱) اصل: نیعمت . (۲) اصل: (۱۴۳) خو دهمدان په هغه مهر کې چې په همدې مجموعه لګول شوی د اسنه ۱۰۴۳ ده او دا مجموعه دهمدې سړي په لاس ترخیرالبیان اټلس کاله پخوا لیکله شوې ده-

(۳) حبیبي، استاد عبدالحی، د خیرالبیان دعکسي نسخې سریزه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او که مطلب یې حالنامه وي (۱) .

د تاریخو نو له دې لیکو څخه چې بایزید روښان د شاوخوا حکمرانانو د دربارونو او د علماؤ مدرسو ته د خپل مسلک په باب د استاځیو په لاس لیکونه استولي دا خبره تائیدیږي چې د ده مکتوبونه دې هم راټول شوي وي او خصوصاً دا چې ده د کابل حاکم ته د روښانیانو د وژلو له کبله یو لیک په ډېر تهدید استولی دی (۲) د اخبره لا سنه ټینګوي .

۹- واجید دی شلوک :

دخیرالبیان مصحح او محشی ښاغلی قاسمی لیکي چې :

« واجید دی شلوک » د پنجابي یو منظوم کتاب دی چې «اونکارناتهه» ترتیب کړی ، دځینې خلکو دا خیال دی چې د دې لیکونکی هم دغه بایزید دی (۳) .

ډاکتر محمد شفیع بیا وایي چې په تذکرة الابرار کې لیکل شوي دي چې د بایزید د جوګیانو سره هم څه تړون وُ ، خو په حالنامه

(۱) قاسمی ، عبدالقدوس ، دخیرالبیان سریزه ، ۴۰ مخ .

(۲) په پښتو مجله کې د ډاکتر محمد شفیع مقاله ،

(۳) دخیرالبیان سریزه ، ۵۰ مخ ـ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې په دې باب کوم واضح شهادت نشته، خو که بایزید هم هغه واجید وي چې شلوک يې نظم کړی (لکه د جالندر د انصاریانو خیال دی) نو دا معلومېږي چې بایزید دعوامي هند وایانو کافي علم لرلی او د حالنامې د مرتب ځینې اشعار به یقیناً د هغه اشپه بناء لیکلې شوي وي چې د شلوک اغېزه پرې شوې وه (۱).

د بایزید روښان د لیکنو په لړکې دا ثن د «وجید اد شلوک» په نامه «د پښتو ژبې د زده کړې لارې» نومې کتاب هم یاد کړی دی (۲).

استاد حبیبي له دې کبله چې ددې اثر او د مکتوباتو پته نشته دا دواړه لیکنې د بایزید روښان په آثارو کې نه شمېري (۳).

۱۰- د روښان شعرونه:

تراوسه د بایزید بشپړ شعرونه په لاس کې نه وو. خو د ځینو لیکنو له مخې دا اټکل کېده چې د ده دې بشپړ شعرونه هم ویلي وي.

لومړی به په کابل کې د روښان د بندي کېدلو په باب د -

(۱) پښتو مجله، د ډاکتر شفیع مقاله.

(۲) قاضي فضل غفران او ګل افضل خان، «د پښتو ژبې د زده کړې لارې»، پښتو اکیډیمي، د پېښور یونیورسټي، ۱۹۷۱ع، ۱۲۲ مخ.

(۳) استاد حبیبي، د عکسی خیرالبیان سریزه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبیاتو د تاریخ دا روایت چې د معارف له خوا یې لیکلی ولولو :

« میرزا محمد حکیم پیر روښان په سیاه چاه کې قیدی کړی ؤ ، مګر پس له څو وخته چې یې وکتل دی هلته ژوندی ؤ او د ده اشعار یې په دغه تور زندان کې ویلي وو ...»(۱)

اخوند درویزه سربېره پر دې چې د مخزن په پای کې د بایزید روښان د څلورژبي خیرالبیان یادونه کوي د مخزن په سریزه کې د ده د پښتو اشعارو په باب لیکي :

« و آن ... زبان افغانی شعر میگفت ... و شعرهای لایعنی به افغانان مینمود ....» (۲)

دا روایتونه ښیي چې بایزید روښان بشپړ شعرونه هم ویلي دي ، خو ځینې کسان د ده خیرالبیان شعر کڼي، نو ځکه له دې خبرو نه مراد خیرالبیان بولي ، لیکن د حالنامې دا صراحت چې : « (بایزید) اول سړی ؤ چې پښتو قصیدې، غزلې، رباعیات ، قطعې، او مثنوي یې جوړې کړې ، چې د ده نه اول ځینې کسانو یو-یو یا دوه-دوه نظمونه ویلي وو او بس » (۳) په دې باب چې بایزید روښان بشپړ شعرونه —

(۱): د پښتو ادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک ، ۲۷۲ مخ .

(۲): مخزن ، قلمي نسخه .

(۳) حالنامه : روښانیان د مغلو تاریکیان ، ۱۳۵ مخ . پښتو مجله ، ډاکتر شفیع مقاله .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلې او د شعرونو دیوان یې درلود ، د هیڅ ډول شک ځای نه پرېږدي .

همداراز د روښانیان په کتاب کې د بایزید یو فارسي شعر هم قید شوی دی چې ښکاري دا شعر هم له حالنامې نه اخیستل شوی وي (۱) که څه هم شعر یې کمزوری دی خو ښکاره وي چې بایزید روښان دري شعرونه هم ویلي وو. خو اوس د « فرحت المجتبیٰ » له تر لاسه کېدلو نه ښکاره شو چې بایزید شعرونه ویلي او که حالنامه چې وایي قصیده یې پېړ انشأ کړي دي (۲).

۱۱ - سرودونه :

د حالنامې د ښکنې له مخې بایزید روښان د پښتو موسیقۍ په برخه کې هم لوی خدمت کړی دی او هغه دا چې په پښتو موسیقۍ کې یې د سلوك او رنم سرودونه جوړ کړل او حالنامې دده له خوا دا شپږ جوړ کړی سرودونه یاد کړي : ناسري - (دهناسري) ، پنځه پردې ، خلور پردې ، د جنګ آهنګ ، د شهادت مقام . په بایزید باندې سرود له ورکوالی اغېزه کوله او چې سرود به ویل کېده نو دی به په وجد کې راغی (۳).

(۱) روښانیان د مغلو تاریکیان ، ۸۶ مخ .

(۲) فرحت المجتبیٰ ورو وسته درپېژندل کېږي .

(۳) روښانیان د مغلو تاریکیان ، ۱۳۵ مخ . پښتو مجله ، د ډاکتر شفیع مقاله .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «روښانیان» مؤلف د دوهم امیرخسرو لقب ورکړی دی (۱) په هغه دي توسن مونږ هم د ده سره دونه دیوه ارځنبتاك اثر په توګه یاد وو او قید ولای شو.

۱۲- فرحت المجتبیٰ:

دا د بایزید روښان یو منظوم اثر دی چې د ښاغلي زلمي هیوادمل په زیار او هاند د علم نړۍ ته ور وپېژندل شو. ارواښاد دوست محمد بریخ په کندهار کې د روښانیانو د مکتب یوه نیمګړې نسخه درلوده چې په ۱۳۵۳ ش (۱۹۷٤ ع) کال پښتو ټولنې ته یې را ونیوه او د روښاني رسالې په نامه یې خپره کړه؛ بیا په ننګرهار کې ښاغلی زلمي هیوادمل د دې کتاب تر ټولو بشپړه نسخه پیدا کړه چې هلته لیکل شوې وه: «دا تصنیف د میاروښان دی». خو کله چې دی هند ته لاړ، هلته یې د ډیلي په ملي موزیم کې د همدې کتاب یوه بشپړه نسخه وموندله چې نوم یې «فرحت المجتبیٰ» دی او په دې اساس ثابته شوه چې دا اثر هم میاروښان تالیف کړی دی. اثر سرتر پایه د قصیدې په بڼه، دلنډیو په سجع: «... ینه» ویل شوی او روښاني تصوف یې روښانه کړی دی (۲).

---

(۱) روښانیان، ۱۳۶مخ.

(۲) خیرالبیان، د حبیب الله رفیع سریزه، د قاسم بنوي چاپ، ۳۰مخ.

(۹) خوږیان (؟):

استاد حبيبي ليکي چې راورټي د خپل پښتو ګرامر په سريزه کې خيرالبيان د «خوږيان» په نامه ياد کړی دی(۱) خو سر الف کيرو د دې پټهانز په اردو ژباړه کې په واضح ټکو ليکل شوي چې د بايزيد ډېر مشهور آثار خيرالبيان او خوږيان دي(۲) اما په دې برخه کې يې کوم سند نه دی وړاندې کړی.

کله چې په دې باب له استاد حبيبي سره وغږېدم هغوی وويل چې په دې نامه که د بايزيد کوم اثر وي، نو ښايي چې دا «خوږيان» د «خوږې پاڅې» اوسنی شکل وی.

زما اټکل دا دی که پير روښان «خوږې پاڅې» لري نو دا به هماغه «مکتوبات» وي چې وړاندې ياد شو، نو ځکه ما «خوږيان» ته د بايزيد د آثارو په شمېره ورننه کړه او د سواليې په نښه مې قيد کړ.

---

(۱): حبيبي، پوهاند عبدالحی، د پښتو ادبياتو تاريخ، ۲۰۱ مخ

(۲): سر اولف کيرو، پټهان، د سيد محبوب علي اردو ترجمه، پښتو اکېډمي، ۱۹۶۷ ع کال، ۲۸۱ - ۲۸۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲)

روښان د ولد لیکنې

تر دې ځایه مو د بایزید روښان هغه لیکنې او آثار یاد کړل چې پخپله زموږ په لاس کې وو او یا د تاریخي سندونو له مخې د ده کړل شوي دي، اوس به نو هغه لیکنې یاد ې کړو چې په ترلاسه شویو نسخو کې د لیکوال نوم نشته خو د اټکل له مخې یې د ده بللای شو:

۱۳/۱ - رسالهٔ غوثیه:

د استاد حبیبي له خوا د بایزید روښان د یوه نوموړکي اثر د راپیدا کیدلو په برخه کې مو ویلي وو چې له دې اثر سره ځینې نورې رسالې هم په یوه پښتې کې ګنډلې شوې دي چې په هغو کې یوه هم رسالهٔ غوثیه ده، د ار ساله د پای پاڼې نه لري نو ځکه یې مولف نه دی ښو دل شوی، خو استاد حبیبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتکل کوي چې د دې رسالې د لیکوالی د ډول او مطالبو ادا د پیر روښان آثارو ته ورته ده ، که موږ د دغې رسالې شباهت د روښان له نورو آثارو سره په مضامینو او ناویهی عربي انشا او ماتوکوډو دري منظوماتوکې وګورو نو ضرور د افکر پیدا کېږي چې دغه رساله غوشیه به هم د بایزید تالیف وي (۱).

---

(۱) استاد حبیبی ، د عکسی خیر البیان سریزه ، ۳۳ - ۳۴ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳)

د روښانیانو د پیروانو لیکنې

بایزید روښان د ښه پیاوړي او ایماندار ملګري درلود چې تر څو ل د سیاست په ډګر کې سربېره د ادب او عرفان په ډګر کې هم ځکه ندي وو او اکثرو یې لکه د ده غونډې پر دوو، درېو... او ان څلورو ژبو لیکنې کولای شوې، چې دلته یې د لیکوالو ملګرو په لیکنو غږېږو :

(۱) : «ارزاني»

د بایزید له تکړه ملګرو نه یو هم ارزاني دی چې لکه د ده غونډې یې په څلورو ژبو کښنې کولای شوې او شعرونه یې ویل، سربېره پر هغو آثارو چې د ده لیکلي، ځېنې کسان ـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چې د خیرالبیان په لیکلو کې هم لاس لري (۱) او میارو ښانو پښتو لیک دود رساله دده په سپارښتنه لیکلې ده (۲) خو په خیرالبیان کې داسې برخې نه لیدلې کېږي چې هغه دې له بایزید نه پرته بل چا لیکلې وي او خصوصاً دا چې خیرالبیان بایزید روښان په یوازې ځان لیکلی له هغه وصیت نه هم ښکاري چې حالنامې قید کړی او دده خپلو ملګروته د مړینې په وخت ویلي و وچې ما هرڅه په خیرالبیان کې لیکلي او زما لارښوونې د خیرالبیان په وسیله ښېږې شوې دي (۳) او هم د رسم الخط د رسالې په باب دا خبره سمه نه ده ځکه بایزید پخپله ددې نورو ټولو کل خدایې الهام بولي (۴).

دارزانې لیاقت او علمي قوت دومره زیات و چې حتی مخالفینو هم سترګې نه شوې پرې پټولای چې اخوند درویزه هم دده فصاحت او تېز فهمي منلې ده (۵).

ارزانی په تمام سربند ، زمند ، خوښکی او د قصور او سپډونکی و ، د پلار نوم یې برهان و (۶) او دوه نور

---

(۱) : تذکرة الابرار ، ۱۴۹ مخ . د روښانیان ۹۳ مخ او نور.

(۲) : ورکه خزانه ، د وهم ټوك ، ۲۰ مخ او داسې نور.

(۳) : پښتو (مجله) ۲ کال ، ٤ ګڼه د ډاکتر محمد شفیع مقاله .

(٤) : وګورئ د خیرالبیان د سرخبرو لس مخونه. (۵) تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(۶) : دا مطلب دده پخپل دیوان کې راغلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اديبان ملا علي او ملا عمر چې دوی هم د پير روښان پیروان وو
دده ورونه وو (۱). عبد الحليم اثر بې له دې چې سند وښيي
دده نوم محمد عزيز ارزاني ليکلی (۲)؛ د ارزاني ژوند د ده
د خپلې وينا له مخې تر يو زر او لسم (۱۰۱۰) ليږ دیز (هق) کال
پورې يقيني دی:

داغزل په تاريخ ښکلی په حساب د دوست «دغو» دی

«غين»، «زر»، «دال» «يې» خلور دی په شپږ يا د حساب دده ووه دی (۳)

ده هم لکه د پير روښان غوندې د بر آثار ليکلي
چې تر او سه يې دا ليکنې تر لاسه شوي او يا په آثارو کې ياد
شوي دي:

۱/۱۴ - د ارزاني پښتو ديوان:

ارزاني په پښتو کې يو لوی ديوان کښلی دی چې تر ټولو
بشپړه نسخه يې استاد حبيبي ليدلې ده، د استاد حبيبي د ياد ښت

(۱) د پښتو ادبياتو تاريخ، ۲۸۲ مخ.

(۲) روحاني رابطه او روحاني تړون، ۵۳۵ - ۵۳۷ مخونه. ښايي دا اشتباه
ښاغلي اثر ته د ارزاني له دې شعر نه ور پيښه شوې وي: دی په خوېشکو کی عزيز د والد نوم يې برهان دی
خو دلته له عزيز نه په هيڅ ډول دا مقصد نه راوځي، چې دا دې د ده نوم وی، بلکه
د شعر نه د وی معناوې اخيستل شي، يا دا چې د دوی کورنۍ په خوېشکو کې عزيزي يا عزيزخيل
دي او يا يې مطلب دا دی چې د دوی کورنۍ په خوېشکو کې يوه درنه او معززه کورنۍ ده.

(۳): د ارزاني ديوان، ۸۸ مخ، د بېنوا د کتابتون لاس کښلې نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له مخې د دې نسخې او یا پاڼې غزلې د رلو دې چې (۱۴۰) مخه کېدلې، (۱۴۰) پاڼې تخلوینې وې چې د وه سوه اتیا مخه کېدلې، په هر مخ کې یې پنځلس کرښې وې، چې په دې شمېر یې نقل بیتونه شپږ زره کېږي. استاد حبیبي د انسخه د پېښور په بالاماڼه کې د سید فضل صمدانی په کتابتون کې لیدلې وه (۱). د ده د دیوان یوه بله نسخه د برټش موزیم د پښتو په قلمي نسخو کې په (۴۴۹۶) نومره خوندي ده (۲)، ښاغلی رښتین دا نسخه دارزاني په خپل قلم کښلې (۳) خو د برټش موزیم په فهرست کې دا تکلي نشته، د دې دیوان د یوې نسخې نقل د پښتو په کتابتون کې هم شته (٤)، د دې دیوان یوه نسخه د پېښور د موزیم په کتابخانه کې هم وه (۵)، د پېښور د پښتو اکېډمۍ په کتابتون او د محمد نواز خټک سره یې هم د دیوان نسخې شته (٦) او هم دارزاني د برش غزلې ښاغلی همېش خلیل د ورکې خزانې په لومړي ټوک کې خپرې کړې دي (۷).

---

(۱) د استاد حبیبي قلمي یادداښت. (۲) د برټش موزیم د پښتو نسخو کتلاګ، ۵۹ مخ، ۱۹۶۵ کال

(۳) وګورئ: هیواد، ۱۹ کال، ۱۱۶ ګڼه، ۱۳۴۶ کال د زمری ۲۴، د ښاغلي رښتین د پښتو د خطي نسخو فهرست

(٤) په دې لیکنه کې له همدې نسخې نه استفاده شوې ده. (۵) پښتو مجله لومړی کال، ٤ ګڼه د مولانا عبدالقدوس قاسمي مقاله، د بایزید روښان مذهبي افکار (٦) ورکه خزانه، لومړی ټوک ۳۹۱-۳۹۲ مخونه. محمد نواز خټک دارزاني د دیوان قلمي نسخه تر خپلې مړینې پوه اوونۍ وړاندې د پېښور پښتو اکېډمۍ ته له خپلو شمېر نورو آثارو سره وبخښله.

(۷) ورکه خزانه، ۱۸۲ - ۲۰۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دارزاني د دېوان ټول شعرونه د تصوف او سلوك په باب دي او د وحدت الوجود درانه بحثونه يې په خوږه ژبه پکې رانغښتي او د کامل پير د موندلو سپارښتنه يې پکې کړې ده.

دى پخپله هم دخپل دېوان په باب وايي :

د فقير پښتو دېوان دى   دا دېوان حقاني خوان کړي (۱)

بيا په همدې بولله کې وايي :

دى ريخته په څلور ژبو   دى بيان په څو الوان دى (۲)

او ورپسې دخپل دېوان محتويات پخپله پخپل شعر کې يادوي سره له دې چې ښاغلي همېش خليل په ورکه خزانه (۳) او استاد حبيبي د پښتو ادبياتو په تاريخ (۴) کې دارزاني دا شعر د بايزيد روښان او خيرالبيان په باب گڼلي او وايي چې ارزاني خيرالبيان ته دېوان ويلي دى ، خو د ده د دېوان له ژورې کتنې څخه ډېره ښه څرگندېږي چې فقير ده ځان ته ويلي نه بايزيد روښان ته او پر دې سربېره ټولو روښاني شاعرانو له ځان سره د فقير کلمه راوړې او بايزيد روښان ته «مسکين» وايي نه «فقير».

د فقير دېوان پښتو دى   د سعدي دى له شيرازه

---

(۱): دارزاني دېوان، قلمي نسخه، ۶۵ مخ.

(۲): 〃 〃 〃 〃 ۶۹ مخ.

(۳): وگورئ: ورکه خزانه، لومړى ټوك، ۲۹۰ - ۳۹۱ مخونه.

(۴): وگورئ: د پښتو ادبياتو تاريخ، دوهم ټوك، ۳۰۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی خپله وینا منطق الطیر صم بولي او د لوی کلام (قرآن)
پښتو تفسیر یې هم بللی دی:

دغه شعر دی لوستلی پرخپل من منطق الطیر (۱)

* * *

دی د لوی کلام کلام دی په پښتو کښلی تفسیر دی (۲)

۱۵/۲ - دارزاني بې نومه مجموعه:

دارزاني پښتو دیوان د په لاس کې نسخې له مخې په ۱۰۶ مخ
کې ختمیږي او په یوه رباعي کې وایي:

دادیوان دلته تمام دی کل د دین په اهتمام دی
چې د دین پښتو کلام دی دی بیان له حق اسلام دی

بیا له «بسم الله الرحمن الرحیم» نه وروسته یوه بله مجموعه
پیلیږي چې تر بېلو بېلو سرلیکو نو لاندې یې په پرله پسې
څلوریزو مطالب نظم کړي دي. تر اوسه په پښتو کې لومړی
شاعر دی چې په څلوریزو کې یې سره موښتي او اوږده مطالب
راوړي دي. د دې مجموعې سرلیکونه: «حمد، نعت، ادب، میوه-
داره ونه (خیر رسول) د حسین منصور وصف، دژوند او-

---

(۱) د ارزاني دیوان (قلمي نسخه) ۸۷ مخ

(۲) 〃 〃 〃 〃 〃 〃

(c) ketabton.com: The Digital Library

او مره کېدلو بیان، نصیحت، اخلاص بیان، طمع، د پنځو بناوو د مسلمانۍ بیان، د شریعت بیان او له دې وروسته یې د روښاني تصوف اته پورې خبرې، د الله تعالی پاک نوم یادول، د فلک د گردش بیان، د مرگ بیان » اونور دي. دا مجموعه د دیوان له ۱۰۶ مخ نه وروسته چې دیوان ختم شوی شروع کېږي او بیاتر ۳۱۸ مخ پورې رسېدلې، خو بیا هم تر سره شوې نه ده او نوره نسخه نیمگړې ده، له دې نه سېکاري چې داخوني دا مجموعه چې د روښاني لارې مهم مطالب یې پکې ویلي، د ده د دیوان نه زیاته اوږده وه.

۱۶/۳ - دحضرت رسول خوب:

دحضرت رسول خوب داخوني بله لیکنه ده چې دیوې بې نومه قلمي مجموعې په او ومه برخه کې په ځانگړې توگه خوندي شوې ده(۱).

په دې نسخه کې په ۲۳ بېلو بېلو برخو کې د پښتو د پخوانیو ویناوالو وینا وې راغلې دي او د کلتور او اطلاعاتو وزارت په خطي کتابتون کې ساتله کېږي(۲).

---

(۱) وگورئ : د پښتو پخوانۍ تذکرې ، حبیب الله رفیع، د تاریخ او ادب ټولنې خپرونه ، ٦٤ مخ.

(۲) دنیاتي پېژندگلوۍ لپاره وگورئ : کتاب مجله ، لومړی کال، لومړۍ گڼه (د ۱۳۵۲ کال ورۍ - غبرگولی) د پښتو یوه نوموړې مجموعه ، د لیکوالي مقاله.

په دې رساله کې ارزاني د حضرت محمد (ص) یو خوب تشریح کړی دی:

داکیسه په دې څلوریزه پیل شوی:

(وا وره) ای دآدم زویه — ورځ به د رښتیو له لویه
که هغه خواري وویني — تا به بېل کاندي له زویه

* * *

او د پای څلوریزه یې داده:

ارزاني ولې نه ژاړې — خپل مقصود ولې نه غواړې
هوی ستا د عمر شپې — څوك ولاړې دی څوك ولاړې

همدا کیسه د عبدالغنی کاسی په جونګ کې د «فقیر سلیمان» په نامه راغلې ده[1] (دالفاظو په لږ تغیر) خو له سبک، جوړښت او څلوریزو څخه یې ښکاره ده چې ویونکی به یې ارزاني وي.

۴/۱۷ - دارزاني نثر

دارزاني د نثر هم یوه کوچنۍ رساله شته چې د ده له بشپړ دیوان سره یوځای وه او استاد حبیبي خوښونې ترې کړې دی (۲).

---

(۱) دا جونګ د بیانات افغانی په نامه په ۱۱۴۲ هق کال په ملتان کې د عبدالغنی کاسی په قلم کښل شوی او خطي نسخه یې د لیکونکی په کتابتون کې خوندي ده.
د نړیوالو پېژندګلوی له لیاره وګوری: ادبي ستوري د لیکونکی تالیف، ۱۳۵۲ - پښتوټولنه.

(۲) دا یاد د ښتونه ارواښاد استاد حبیبی ماته راسپارلې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نثر کې هم لومړی دیني مسایل او د اسلام پنځه بناوې بیان شوي دي، بیا یې د روښانی تصوف اته مقامات پکې څېړلي، وروسته یې روح څېړلی لکه: روح جاري، روح مقیم، روح امین روح قدسي او په دې پسې یې نور مسایل راوړي دي.

د اخون درویزه دا ړنو نثر د بایزید روښان په نسبت ډېر روان، خوږ له وینګ سره سم او سجع ډېره کمه پکې ده.

د دې نثر یوه کوچنۍ ټوټه به د نمونې په توګه ولولو:

«ترو ذکر دې ورکه — د سړي اندامونه خدای کړي دي، د هر اندام بخره شته، سترګې خدای کتو لره کړي دي او خله (خوله) خدای خبرو لره کړې ده، او پوزه خدای دم لره کړې دا، او غوږ خدای اورېدو لره کړي دي او پښې خدای یا ته لره کړي دي او زړه خدای یاد لره کړی دی چې هیڅ دم د خدای له یاده مه یې تش نه باسه او مه یې وباسه».

۱۸/۵ - څهار رسا (؟):

اخوند درویزه په تذکرة الابرار کې د ده یو کتاب د «چهار رسا» په نامه هم یاد وي(۱)، چې استاد حبیبي په پښتانه شعرا کې هم دا نوم راخیستی (۲) خو پوهاند رښتین د پښتو ادب تاریخ —

---

(۱): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(۲): پښتانه شعرا، لومړی ټوک، ۲۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دانوم بې له کوم سنده «چار رساله - چار زبان» سبو دلی (۱)، د ادبیاتو د تاریخ په کتاب کې یې بیا دانوم د راورتي په حواله «چهار رساله» کښلی دی (۲).

څرنګه چې د دې کتاب نسخې په لاس کې نشته نو نشو ویلی کېدای چې اصلي نوم به یې څه وي، البته کېدای شي چې اخوند درویزه داکتاب لیدلی وي نو ځکه یې «چهار رسا» بللی دی.

۱۹-۲۰-۲۱/۲-۸۷ - دارزاني عربي، فارسي او هندي شعرونه

اخوند درویزه لیکي:

«ارزاني چون تېز فهم و فصیح زبان بود، در انواع ضلالت وبدعت شعر افغاني، فارسي و هندي و عربي بیان کرده» (۳).

ارزاني پخپله هم وایي:

دی ریخته په څلور ژبو دی بیان په څو الوان دی (۴)

* * *

یا: هر غزلې د دل تار دی پې او یدلی دا چوتار دی
په څلور ژبو اوبدلی دارزاني افغان کښتار دی (۵)

---

(۱): د پښتو ادب تاریخ، ۳۷ مخ.

(۲): د پښتو ادبیاتو تاریخ، صدیق الله رښتین، د ادبیاتو پوهنځی د څلورم ټولګي لپاره، د پوهنتون ګستتنري چاپ، دارزاني برخه.

(۳): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(٤): دارزاني دیوان، ۶۶ مخ.

(۵): دارزاني په قلمي دیوان پورې نښتې مجموعه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حافظ عبدالقدوس قاسمي ليکي :

«ده په فارسي، هندي او پښتو درې ژبو کې شاعري کوله او په هره ژبه کې يې يو يو ديوان لرلو، د ده فارسي او هندي اشعار لا ورک دي(۱).

ښاغلی همېش ليکي :

«ارزاني د خپل دور يو فصيح او بليغ شاعرو چې د پښتو نه يې علاوه په فارسي، عربي او هندي کې هم اشعار ويلي دي، بلکه په دغه درې واړه ژبو کې يې لکه د پښتو ديوانونه ترتيب کړي دي»(۲).

دا چې تول پښتانه او اوسني روايات څرګندوي چې ده هم لکه خپل پير ميا روښان غوندې په څلورو ژبو ويناکړې ده نو له بده مرغه چې د عربي، فارسي او هندي اشعار ويلکي يې لا تر اوسه نه دي تر لاسه شوې او دا ديوانونه يې ورک دي.

۹/۲۲ - دارزاني مګويات:

د روښانيانو پر ژبې خبرې په رمز او اشاره دي او خصوصاً ارزاني هرڅای وايي چې زما خبره رمز او اشاره ده، نو پوره خبره نشم کولای او له دا نقال نشم ويلای:

---

(۱) : پښتو مجله، لومړی کال، څلورمه ګڼه (۱۹۵۹ع).

(۲) د ورکه خزانه، لومړی ټوک،، ۳۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په دې اساس د ده په شعرونو کې داسې خبرې هم راغلې چې هغه باید هر چا ته و نښي، عله چې یې دا دیوان ترتیباوه نو دا مګویات شعرونه به یې ترې بېل کړي او له ځانه سره یې خوندي کړي دي، په دې برخه کې دی په ښکله صراحت کوي:

دال - د دې دیوان خبرې   ګل د زړه د دی مرغلرې
وایه ګو (ی) یې دي پیېلي   ګل "مګوي شوې ځنې لرې (۱)

او دا صراحت ښيي چې ده به د مګویات مجموعه بېله جوړه کړې او له ځانه سره ساتلې وي، کاش دا خبرې هم ترلاسه شوې وای چې د دوی د زړه له اصلي خبرو نه خبر شوي وای!

ملاعمر (۲)

ملاعمر خو ښکلی دارزاني ورور دی، دی هم د علم او قلم خښتن کېمل شوی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې نوم راغلی او ورور ستیو اخځو هم یاد کړی دی.

---

(۱): د ارزاني دیوان، قلمي نسخه، ۹۶ مخ.

۱/۲۳ – د ملا عمر شعرونه:

د ملا عمر شعرونه تر اوسه چېرې نه وو لیدل شوي، یوازې استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې کښلي چې دده او دده د بل ورور علي محمد په شعرونو به د دې اثر په دریم ټوک کې خبرې وکړو (۱)، تر اوسه د پښتو ادبیاتو د تاریخ دریم ټوک نه دی خپور شوی، نو ځکه د ملا عمر شعرونه د چا لاس ته نه دي رسېدلي، له ما سره د عبدالغني کاسي د «بیانات افغاني» په دوهمه برخه کې د عمر په نامه یو نظم شته، د دې جونګ زیاتې وینا وې د روښانیانو ښکارې نو ځکه زه دا اټکل له مخې دا شعر د عمر روښاني «گڼم او دا چې د فکر او محتوی له مخې هم دا شعر د روښانیانو شعرونو د مکتب ښکارې، دا اټکل لا پسې پیاوړی کوي، د دې شعر کسر دادی:

د کوږغه تنګه خونه، نې دریڅه شته نه یې ورونه
په کور کې د بدانو ښادی نشته لوږ د لوږ، عذابونه

علي محمد (۳)

ملا علي محمد دارزاني بل ورور دی، دی هم ښه ادیب او د خوږې وینا خاوند دی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې –

(۱) وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم راغلی او ورو ستیو اخځو نو هم سبق دلی دی.

۱/۲۴ - دعلی محمّد شعرونه:

ماته دعبدالغنی کاسی له جونګ نه دمیا علی محمد په -
نامه هم یو نظم لاس ته راغلی چې په ادبی ستوري کې مې
خوندي کړی او اټکل کېږي چې دا شعر هم دده دی (۱).
ځینې کسانو دحالنامې بشپړو ونکی علی محمد مخلص او دا
علی محمد یو بللی دی، خو څرنګه چې دا ژاړکي پلار دده د
خپل صراحت له مخې برهان نومېده نو ځکه ددې علی محمد
پلار هم برهان دی، سره له دې چې دحالنامې دراغونډوونکي
علی محمد پلار دده دخپل صراحت له مخې ابابکر کندهاري
دی نو ځکه دواړه علی محمده یو تن نه دی او دمخلص تخلص
هم باید دیوه له نامه سره مل کړو، نه ددواړو.
دعبدالغنی کاسی له جونګ نه دمیا علی محمّد تر لاسه
شوی شعرچې په قوي اټکل دهمدې علی محمّد دی یو
خاص دول جوړښت لري، تصوفي مطالب پکې راغښتل شوي
او دشعر جوړښت یې داسې دی چې په ویلو سره یې سړی
دیوه خاص آهنګ احساس پکې کوي او دا ښيي چې دا
او دنورو شاعرانو دې ته ورته شعرونه به چې په دې -

---

(۱): وګورئ: ادبی ستوری، لوړ سری شاعر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جونګ کې څو ندي دي په خاصو صوفيانه حلقو کې په يوه خاص وزن ويل کېدل (۱) او چې يوځل بيا ته ترشا وګورو او د بايزيد روښان له خوا د سرودونو د جوړولو په برخه کې - دده له خوا د سلوک د سرود ايجاد را يا د کړو نو بيا دا اټکل- هم کولای شو چې دا خاص ډول شعرونه به له همدغه سرو د سره چې بايزيد روښان ورته جوړ کړي وو، ويل کېدل او روحي تزکيه به يې ترې ترلاسه کوله (۲) او هم د دې جونګ هغه شاعران چې شعرونه يې د علي محمد دی شعر ته ورته دي، روښاني شاعران ګڼلای شو.

(٤) ميرزا خان انصاري

ميرزا خان انصاري د بايزيد روښان لمسی او د روښاني تصوف او لارې روښانوونکی شاعر دی.

۲۵/۱ - د ميرزا خان ديوان:

د ميرزا خان انصاري ديوان د درې برخې لري، دده ديوان په لومړۍ برخه کې يوه اوږده الفنامه ده، بيا-

(۱): د دې صوفيانه حلقې په باب وګورئ: ادبي ستوري له ۱- ۱۷ مخ پورې:

(۲): وګورئ: په همدې رساله کې د روښان د ليکنو او آثارو برخه.

بوللی (قصیدی)، او ورپسې بدلې (غزلې) راغلي دي، د چاپي نسخې ټول پاڼې یې ۲۵۲ ټوټې دي (۱).

د میرزا خان انصاري د دیوان نسخې د لندن، پېښور، کابل او په ځینو نورو کتابخانو کې شته. څو نسخې یې په برټش موزیم کې خوندي دي، دوې نسخې یې د پښتو ټولنې په کتابتون کې، یوه یې د اطلاعاتو او کلتور وزارت په خطي کتابتون کې، یوه یې په کوټه کې د سیال کاکړ په کتابتون کې او یوه نیمګړې نسخه یې د لیکوال په کتابتون کې ده او نورې نسخې یې هم په بېلو- بېلو کتابتونو کې شته. یوه نسخه یې چې د دوو نسخو له مخې ترتیب شوې ده، پخوا په ۱۳۲۴ هـ ق کال د کندهاري تاجرانو له خوا په لاهور کې د دیوان میرزا احمد افغاني په نامه خپره شوې ده، او هم یې یوه نیمګړې نسخه همیش خلیل په پېښور کې خپره کړې ده او بیا یې ښاغلي بشیر متین په ۱۳۵۴ هـ ش کال پښتو ټولنې د څو خطي نسخو تر مقابلې وروسته چاپ کړې دی. د ده د دیوان څو خوسبونې د روسي ختیځپوه دورن په مجموعه کې هم خوندي دي (۲)، په چمن بې نظیر ګلشن روه کې یې هم دوینا خوسبونې راغلي دي (۳).

---

(۱) د دې نسخې د زیاتې پېژندګلوۍ لپاره وګورئ: د زېري د ۱۳۵۲ هـ ش کال په کلکسیون کې د لیکوال مقاله.

(۲): وګورئ: د دورن مجموعه «کریستوماتي» د ۱۸۴۷ ع کال چاپ ۲۵۴-۲۷۳ مخونه.

(۳): وګورئ: د پښتو پخوانۍ تذکرې، د لیکوال اثر، وروستۍ برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د میرزا خان انصاري په شعر کې هم د روښاني لاره او مسلک تشریح شوی دی او شعر ونه یې د ژبې له پلوه هم دارځښت وړ دي.

(۵) - دولت لواڼی

دولت لواڼی د پښتو یو خوږ ژبی شاعر، د میا روښان مرید او د دیوان خاوند دی، اټکل کېږي چې د لسمې پېړۍ په دوهمه نیمایي کې به ژوندی وي.

۱/۲۶ - د دولت دیوان:

د دولت لواڼي نه یو لوی دیوان پاتې دی چې بدلې، بوللې، غزلې، د وه اینه (مثنوی) او د شعر نور د ولونه پکې خوندي دي. تر او سه لومړنی شاعر دی چې په رکني عروضو سمې یې پاڼې. ویلي او مونږ ته را پرې ایښي دي(۱). د ده د دیوان یوه نسخه په برتش موزیم کې خوندي ده، دوې نسخې یې د هند د رامپور په رضا لایبریری کې، یوه یې په کابل او بله د غزني د البیروني په کتابتون کې ساتله کېږي(۲).

---

(۱): د تفصیل له پاره وګورئ: د دولت لواڼي دیوان سریزه، د استاد رشاد لیکنه.

(۲): د دې نسخو پته ما ته کران ملګري ښاغلي هیوا د مل له بېلو بېلو اخځونو څخه تر لاسه کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه نسخه یې د هند په لایبرېرۍ کې شته (۱) او چاپي نسخه یې لومړی ځل د پښتو ټولنې له خوا د بایزید روښان د نړیوال سیمینار په ویاړ نمونې لاسوته راورسېدله.

دده شعر هم لکه د نورو روښاني ویناوالو غوندې د تصوف او سلوک له بحثونو ډک او د روښاني لارې د روښانولو په برخه کې لکه د نورو روښاني آثارو غوندې یو ګټور او د پښتو شعر حنوړ اثر دی.

دده دیوان پنځه او په درېو دفترونو وېشل شوی دی، دی هم د نورو روښانیانو غوندې الف نامې لري او د شعر محتوی یې د نورو روښانیانو سره توپیر نه لري. د دولت نورې لیکنې تر اوسه نه دي پېژندل شوي او نمونې یې په لاس کې نشته.

(۶) ـ علي محمد مخلص

علي محمد مخلص د ابابکر کندهاري زوی او د حالنامې راغونډوونکی یو روښاني لیکوال او شاعر دی. دی په روښاني شاعرانو کې زیات شهرت لري، میرزاخان انصاري او دولت روښاني یې یادونه کړې او د خوږې وینا خاوند یې ګڼلی دی.

---

(۱) د هند په کتابخانو کې د پښتو خطي نسخې، ۶۵- ۶۶ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۷/۱ - حالنامه:

په حالنامه کې بایزید روښان خپل حال لیکلی و (موږ مخکې خبرې پرې وکړې) بیا دا کتاب د اورنګزېب په وخت کې دده یو عالم مرید له سره راغونډ کړ او د روښانیانو پاتې احوالونه یې پرې ور زیات کړل. د حالنامې په یوه زړه نسخه باندې چې د علیګړه په پوهنتون کې ساتله کېږي لیکل شوي:

«حالنامهٔ میا روښان مشکل آسان از تألیف علوخان شینواری»

خو په سریزه کې یې د مؤلف نوم علي محمد کندهاري دابکر زی دی (۱).

ځينو اخځونو داسې علي محمد د ارزاني ورور بللی دی، خو د ارزاني او د دې علي محمد د پلرونو د نامه سره بېلتون دا خبره بې باوره کوي او موږ مخکې خبرې پرې وکړې. همدا راز دا علي محمد مخلص د بایزید انصاري د کورنۍ مرید او خادم ګڼي نه په خپله د بایزید، سره له دې چې علي محمد د بایزید د لارې او لښکر ملګری و او کله چې روښان پیر ارزاني هند ته واستاوه نو علي محمد او ملا عمر چې د ارزاني ورونه وو، همدلته ورسره پاتې شول (۲)، د حالنامې په سریزه کې — علي محمد په دې ټکو لیکي:

---

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۳ هش کال، دوهمه ګڼه، د میا روښان حالنامه، د ښاغلي رښتین لیکنه.

(۲): تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ (دا اثر وايي چې ارزاني له بایزید نه ولاړ، خو حالنامه وايي چې بایزید واستاوه.).

(c) ketabton.com: The Digital Library

«الحمد لله حمداً کثیراً ـ بعد حقیر فقیر علی محمد ابن ابابکر قندهاری
مرید و خادم خاندان بایزید انصاري قدس الله سره العزیز ...»(۱)
د حالنامې مایکروفلم د کابل پښتو ټولنې او د پېښور پښتو
اکېډمۍ ته راستول او ښايي چې په سپړلو سره يې د روښانيانو
په باب ډېرې نورې تاريکې هم روښانه شي.

۲/۲۸ - د علي محمد مخلص ديوان:

ميرزا خان انصاري او دولت لواڼي د مخلص مخلصانه ـ
يادونه کوي او شاعري يې ستايي. د ده د ديوان نسخې ډېرې
کمیابې دي، يوه نسخه يې په برتانش موزيم کې په (۶۷۵۶) نومره
خوندي ده (۲) او هم د روحاني رابطې او روحاني تړون کتاب
له اخځونو (مأخذونو) څخه ښکاري چې د مخلص د ديوان کومه
نسخه د دې کتاب له مؤلف سره هم وه او د ده يو نيم غزل يې
ترې راخيستی دی (۳).

۲۹/۳ - رساله:

دا يوه منثوره تصوفي رساله ده چې منظومې برخې هم لري
د دې رسالې يوه خطي نسخه د بنګال ايشياټک سوسايټۍ په کتابتون ـ

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۲ هـ ش کال، دوهمه گڼه.

(۲): وګورئ: د برتانيا د خطي نسخو کتلاک، د ۱۹۶۵ کال چاپ.

(۳): وګورئ: د روحاني رابطه او روحاني تړون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې خوندي ده چې (۱۳) پاڼې لري او مخلص خپل نوم داسې پکې راوړی دی :

و مخلص ،، ته یې څرګند په هر آوان کــــه
مرګ ، ژوندون ، حشر ، قیامت څومقاماستــه (۱)

(۷) واصل روښانــي

واصل یو بل نامتو روښانی شاعر دی چې په یوولسمه هجري پیړۍ کې یې ژوندکاوه او دحالنامې هغه نسخه چې د دبستان مذاهب مؤلف استفاده ترې کړې ، له ده سره وه او اټکل کیږي چې د میا واصل روښاني او د دبستان مذاهب دمؤلف لید نه کتنه تر ۱۰۵۷ کال وروسته او تر ۱۰۶۳ هـ ق کال نه مخکې شوې ده (۲) .

۱/۳۰ - د واصل پښتو دیوان :

د واصل د اشعارو بشپړ دیوان لاتر اوسه لاس ته نه دی راغلی ، خو د نورو روښانی شاعرانو د دیوانونو له مخې اټکل کیږي چې ده به هم لوی دیوان درلود . د واصل یوازې یوه یو لله او پنځلس غزلې د ملا اختر له بیاض نه د استاد

(۱) د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې ، ۱۱ - ۱۲ مخونه .

(۲) وګورئ : د واصل روښانی د شعرونو سریزه ، د استاد عبدالشکور رشاد په قلم .

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالشکور رشاد په زیار ترلاسه شوی چې د خوشحال ونصیحه نامه د روسیان سیمینار له پاره د پښتو ټولنې له خوا خپره شوې او هغه د واصل د دیوان یوه بشپړه نسخه ښاغلی هیواد مل د هند په رضا لایبریرۍ کې وموندله چې په ۱۱۸۶ هـ ق کال ملا عطاءالله لیکلې او (۹۸) پاڼې لري (۱).

۲/۳۱ - د واصل الفنامې:

د واصل دغه الفنامې چې له الف نه تر یا یوه یې د مربع په بڼه ویلی شوی دی او په هر بند کې یې یو یو حرف عرفانی تفسیر ... دی د عبدالغني کاسي په جونګ کې خوندي دي چې د کاتب الحروف په سریزه او تصحیح د کابل پښتو ټولنې له خوا په ۱۳۶۰ هـ ش کال د کابل مجلې خپره کړې دي.

۳/۳۲ - د واصل دري شعرونه:

پوهاند رشاد لیکي: د تاشکند په خطي کتابخانه کې د دیوان واصل په نامه یو کتاب خوندي دی، د دې دیوان شروع داسې شوې ده:

منکشف شد تا رموز علم الاسماء مرا
ماسوی الله در نیاید در نظر اصلا مرا

د کتلاګ مؤلف ورته کښلي دي: « دا دیوه هندي شاعر

(۱): د هند د کتابخانو پښتو قلمي نسخې، ۱۰۳ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پارسي اشعارو مجموعه ده(۱) مونږ چې دې ته وګورو چې روښانيانو په څو ثبو ليکنې کولای شوې نو ويلای شو چې ښايي و اصل به د دې شعرونه هم ويلي وي، خو بيا هم څو د نسخه وه نه کتله شی پرېکړې حکم نشو کولای.

(۸) خواجه محمد روښاني

خواجه محمد يو بل روښاني شاعر دی چې په حالنامه کې يې يادونه شوې ده.

۳۳/۱ - دخواجه محمد شعرونه:

د حالنامې په ۴۰۹ مخ کې د خليفه خواجه محمد شعرونه راغلي دي، سره له دې چې د اشعارو کاتب غلط ليکلي خو بيا هم لوستل کېدای شي، ثبه يې کندهاري ده او د شعرونو بحر يې لنډ دی(۲).

ما ته يو جونګ لاس ته راغلی چې په پېښور کې ښايسته خان نومي کسبلي دی، په دې جونګ کې دخواجه محمد په نامه پارکي خوندي وو، د اشعرونه دوه دوله وو، يو دوول يې لنډ بحر کې په پوښتاــ

(۱): وګورئ: د هندي شعرونو سريزه، ۱۶ مخ.

(۲): روښانيان يا د مغلو تاريکيان، ۱۱۶ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول ليکل شوي وو، چې دواړو ډولو بېلې - بېلې بڼې درلودې او ديوه شاعر نه ښکاره کېدل، خو کله مې چې د خواجه محمد بنګښ له - ديوان سره تخامخ کړل نو ټول هلته ومونډل شول. اوس چې دا موضوع راښکاره کېږي نو فکر کوم چې دا خاص ډول شعرونه دي چې په لنډ بحر کې ويل شوي دي د محمدي خواجه محمد وي چې د کتاب او راغونډونکي له خوا به د بنګښ په ديوان ورګډ شوي دي او يا هم څرنګه چې خواجه محمد بنګښ چې له د تصوف او سلوک د لارې لاروی و، نو ښايي چې دی به د بايزيد پير د کورنۍ مريد و، دا خبره په دې هم پياوړې کېږي چې بنګښ د بايزيد روښان مخلصانو وو او خصوصاً د ده دا يو بيت خو دا شکل لا پسې پياوړی کوي:

پير روښان د ميان علي د ميان پنجو شه

هسې پوره ته پسې تللی دا زغمير دی (۱)

او هم خواجه محمد بنګښ د حالنامې د راغونډونکي معاصر او د اورنګ زيب په وخت کې لا ژوندی وو.

(۹) کريمداد

کريمداد د روښاني کورنۍ يا روښاني لارې يو تکړه غړی دی چې د ديوان تر لاسه کېدلو يې له نوموړي نه راويوست، فکر کېده چې دی به د جلال الدين زوی کريمداد (چې د بايزيد روښان لمسی دی) وي، خو په پارسي کلام کې يې د «بنګښ» ټکي دي -

(۱) د خواجه محمد بنګښ ديوان، ۱۲۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دی خیال ما ځی ورانه کړي ده (۱)،

۱/۳۴ - د کریمداد پښتو شعرونه:

د کریمداد روښانی د پښتو شعرونو نیمګړی دیوان تلاسه شوی چې د انډیا آفس لندن په کتابتون کې ساتل کېږي، له دې دیوانه د پېښور پښتو اکیډیمۍ نقل اخیستی او خپور کړی یې دی (۲).

د دیوان ... نون پوره سېدلي او دا ښکاروي چې دده دیوان یوه برخه حتی زیاته برخه نیمه خوا شوې ده، ځکه موږ وینو چې د اکثرو شاعرانو دیوانونه «ی» پوره دیفو کې ډېرې غزلې خوندي کېږي.

د کریمداد شعر خوږ او روان دی، ځای په ځای یې لکه د نورو روښانیانو غوندې د کامل پیر وجود ضروري ګڼلی او بایزید روښان یې د دین سقراط بللی دی (۳).

۲/۳۵ - د کریمداد پارسي وینا:

د کریمداد د پښتو دیوان په پای کې د ده پارسي وینا هم ـ

(۱): د کریمداد دیوان سریزه،

(۲): دا دیوان د پښتو اکیډمۍ له خوا په ۱۹۶۳ کال په سلو مخو کې چاپ شوی او په سریزه کې یې دده په اړوند او وینا عالمانه او محققانه رڼا اچول شوې ده.

(۳): د تفصیل له پاره وګورئ: د کریمداد دیوان.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي ده او ښايي چې پاړسي وينا يې هم ټوله نه وي تر لاسه شوې او له منځه تللې وي.

د کريمداد په دري شعرونو کې دده نوم نشته بلکه د عيشي په نامه راغلي دي او هم په دې شعرونو کې ځان عيشي بنګښي بولي خو ځرګنده نه ده چې ددې ديوان مصحح ښاغلی خيال بخاري.

دا کلام يوازې له دې امله چې د کريمداد له ديوان سره مونښتي راغلی، دده بولي او که يې کوم دليل هم لري.

په هر حال تر اوسه دا وينا هم دده بلله کېږي او مونږ يې د کريمداد پاړسي وينا بولو.

قادرداد روښاني (۱۰)

قادرداد هم يو روښاني شاعر او دخوږې وينا تښتن دی، د ورکې وينا راپيداکېدو او په چيبر ادب او «ورکه خزانه» کې يې خوندي کېدلو داد به نهه وپيژانده، دی هم د روښانيانو دکورنۍ غړی او دده کودی ؤ (۱).

۱/۳۶ - دقادرداد شعرونه:

دقادرداد ټوله وينا لا تر اوسه نه ده تر لاسه شوې، يوازې-

(۱): وګورئ: ورکه خزانه، ۳۹۴، ۳۹۵/ ۳۹۶ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتلس پاڼې یې په ورکه خزانه کې راغلي دي، شعر یې خوږ، روان او د روښانيانو لاري روښانونکی دی او هم دده په شعر کې د مينې سوی تر اېڼې راغلي او پر روښاني ادب یې عشقي وينا هم ورزياته کړې ده (۱).

اورکزی (۱)

اورکزی هم د روښانيانو یو متأخر شاعر دی چې د دولسمې پېړۍ په دوهمه نيمايي کې یې ژوند کاوه، دده وينا لومړی ځل د خيبر ادب او بيا ورکې خزانې خوندي کړې ده.

اورکزي يې نوم نه ښکاري، بريښي چې دی به په قام اورکزی وُ، معلومه نه ده چې د ده نوم به څه وُ، په کوټه کې د ښاغلي سيال کاکړ په کور ني کتابتون کې د قابل اورکزی په نامه يو ديوان خوندي دی چې د احمدشاه بابا په وخت کې یې ژوند کاوه (۲) او له روښاني اورکزي سره يې د ژوند وخت يو دی نو کېدای شي چې قابل اورکزی هم دا روښاني ـ

---

(۱) د ده دوينا او د ده د پېژندګلوۍ له پاره وګورئ: خيبر ادب، مراد شينواری، ۱۹۵۸ع کال، له ۳۶ تر ۴۴ مخ پورې، ورکه خزانه لومړی متوک، ۱۹۶۴ع، له ۲۰۹ تر ۲۲۲ او ۳۹۴-۳۹۵-۳۹۶ مخونه.

(۲): دا خبره ښاغلي سيال کاکړ راته کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اورکزی وي، خو بیا هم دا خبره هله سپینیدی شي چې د قابل اورکزي دیوان ولوستل شي.

۱/۳۷ - داورکزی شعرونه :

اورکزی د دیوان خاوند ښکاري، خوان عشقي شعرونه لري، خو موږ ته یې د کوتو په شمیر شعرونه لاس ته راغلي دي.[۱]

د روښانه لارې تکړه لاروی او د روښان پیر کلک علاقمند دی، وایي :

رامد د بایزید مسکین کړه په تقوی کې مې متین کړه
دعقبې د معاش فکر، هم د ده په رهبري کړم

(۱۲) شیخ آدم روښانی

آدم د پښتو لرغوني دیوان لرونکی شاعر دی چې په یوولسمه هجري پیړۍ کې یې ژوند کړی او د اشنغر په شاوخوا کې استېدلی دی، داورنګ زیب د واکمنۍ په وخت کې یې ژوند کاوه او خوانه شعرونه یې ویلي دي.

۱/۳۸ - د آدم دیوان :

له آدم نه یو بشپړ دیوان پاتې دی چې نسخه یې بیګم تیاګي او لوېدیځ لري، ترلاسه شوې پاڼې یې ۱۰۸ دی او تر لاسه شوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وينايي دوه نيمه زره بيتونه ته رسيږي او وايي:

د دوو بين قلا بهکرم پېکې دړې وړې
برکت مې په اوازکې د کامل شسته (۱)

(۱۲) ميرخان روښاني

ميرخان هم يو لرغونی روښاني شاعر دی چې ميرزا-حنان د روښاني شاعرانو په ډله کې يادکړی دی او د دولت په ديوان کې يې يوې اوږدې قصيدې ځای نيولی دی.

۱/۳۹ - د ميرخان ديوان:

د ميرخان د ديوان يوه نسخه په تاجکستان کې له عبدالغني ميرزايف سره وه چې تراوسه سپړله شوې او خپره شوې نه ده (۲).

---

(۱) ادبي ستوري، دليکوال اثر، دوهم ټوک، ۱-۲۴ مخونه.

(۲) هماغه پورتنی اثر ۲۵-۲۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(٤)

روښاني دوله لیکني

روښانیانو په پښتو ادب کې داسې لاره پرانستې ده، چې حتی د دوی مخالفانو هم په دې لاره له تللو نه ډډه نشوه کولای، اخوند درویزه ځان مجبور ګاڼه چې لکه د بایزید روښان غوندې مسجع نثر ولیکي او زامنو او ملګرو خویې پخپلو لیکنو کې حتی په هغه لاره هم پل ایښی چې د درویزه هغه د بایزید روښان د کفر دلیل ګاڼه لکه وحدت الوجود چې د درویزه د زوی د کریمداد په وینا کې هم په ډاګه خوله تائید شوی او دا کار هم ثابتوي چې له روښانیانو سره د درویزه یانو مخالفت د دین او عقیدې په اساس نه بلکه د پردو او د پښتنو د ښتنوپه لمسو و.

له دې نه چې تیر شو د پخوانیو وینا وال ځینې داسې وینا وې هم شته چې ظاهراً خو د روښان پیر او روښاني لاري یا دونه نه لري، خو د وینا الفاظ او معنی یې دا شاهدي ورکوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د ا و یناوال هم د روښاني روښانه لاري لاروي دي او۔
دلته دځو همدغسې ویناوالو د ویناوو او لیکنو یادونه کېږي .
نه اتکل کوم چې دا کسان هم روښانیان وو خو څرنګه چې د ویناوو
په ترلاسه شویو نمونو کې يې صراحت نشته نو څکه پرې یکسري
حکم نه پرې کوم او دا وړدو او پلنو څېړنو په هیله يي دده
لیکني په لمنه کې لندې یادوو انځابم .

اخوند میا داد [1]

اخوند میاداد د پښتو صوفي شاعر دی چې د اتکل له مخې يې
په یوولسمه پېړۍ کې ش وند کاوه ، موږ په روښاني
شجره کې د بایزید روښان یوولسمی چې د جلال الدین ناوی دی،
د میاداد په نامه پېژنو او هم د روښان په پلارینه شجره کې د ده
یو د ترهٔ کړوسی هم میاداد نومېږي .

۱/٤٠ـ دمیاداد شعرونه :

دمیاداد یو هغه شعر چې دعبدالغنی کاسي له جونګ نه
زمالاس ته راغلی دی روښاني جوله لري او دخاصي صوفیانه
حلقې (چې مخکې یاده شوه) سره اړه لري ، همدارنګ د ده څو
شعرونه د ملا ښایسته خان په جونګ کې هم شته (چې ما په
ادبي ستوري کې خوندي کړي دی) قاضي عبدالحلیم اثر د ـــ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ رحمکار کاکا صاحب خلیفه گڼل کېږي او د اتمانزو یې سپړو دلی دی، د ده د ژوند زمانه یې له ۱۱۰۰ هق کال نه را وروسته اټکل کړې ده(۱) نه له دې کبله چې د ده یو ټوټه لا سه شوی شعر د خاصې صوفیانه خلقې سره اړه لري اټکل کوم چې اخوند میاداد په روښانی شاعرو، د ده د دیوان یوه نسخه په کوټه کې د بناغلی سیال کاکړ په کتابتون کې خوندي ده(۲) نو کله چې دا نسخه وڅېړل شي امکان شته چې داسې ټکي تر لاسه شي چې د ده په روحانیت سربېره د ده روښانیت هم تر یې تر کوتوشي.

شیخ فرید (۲)

شیخ فرید هم لرغونی شاعر دی او د ویناوې یې تر (ا) پاتې دي.

۱/۴۱ - د شیخ فرید شعرونه:

د ده یو شعر ښاغلی اش په خپل تېر هېر شاعران کې خوندي کړی او له یوه هغه جونګ نه یې چې په قصور کې لیکلی شوی، را اخیستی دی.

څرنګه چې له یوې خوا په تېر هېر شاعران کې (۳) د ده ــ

(۱): تېر هېر شاعران، اش، له ۲۹ مخ نه وروسته.

(۲): دا خبره سیال کاکړ را ته کړې ده.

(۳): تېر هېر شاعران، ۲۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي شعر د روښاني صوفيانه حلقې د شعرونو په چوکاټ کې ويل شوي او له بلې خوا په روښانيان د مغلو تاريکيان (۱) کې د شيخ فريد په نامه يو سړی د ميا روښان له مريدانو څخه ګڼل شوی نو ځکه اټکل کيږي چې دا شاعر به هم روښاني او د روښانيت د روښانه لارې لاروی وي.

اخوند مصري (۳)

۱/۴۲ - د اخوند مصري شعرونه:

د عبدالغني کاسي په جونګ کې د اخوند مصري يو شعر خوندي دی چې د روښاني خاصې صوفيانه شعرونو په چوکاټ کې ويل شوی او ما په ادبي ستوري (۲) کې خوندي کړی دی، د ده د روښاني ډوله شعر څخه ښيي چې اخوند مصري به هم روښاني شاعر وو.

آدين (٤)

۱/۴۳ - د آدين شعرونه:

د حاسي په جونګ کې د آدين په نامه هم د خاصې صوفيانه —

---

(۱): روښانيان د مغلو تاريکيان ۱۵۳ مخ. (۲): ادبي ستوري، ۱۲ - ۱۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حلقې یو شعر شته چې ما په ادبي ستوري کې خوندي کړی دی(۱) فکر کېږي چې دا شاعر په هم د روښان د لارې تلونکی و.

آزاد (۵)

۱/۴۴ - د آزاد شعرونه:

د آزاد یو شعر چې د صوفیانه حلقې د شعرونو په خاص چوکاټ کې ویل شوی د کاسي په جونګ کې خوندي دی او ما ترې راخیستی(۲)، د شعر بڼه او د فکر ولولې دواړه ددې احتمال ته هوار وي چې آزاد دې روښاني شاعر وي.

سعید (۶)

۱/۴۵ - د سعید شعرونه:

دولت روښاني شاعر په یو بیت کې د ارزاني، میرزا، او مخلص روښاني شاعرانو له نوم نه وروسته د احمد او سعید نمونه هم راوړې:

---

(۱): وګورئ: ادبي ستوري، ۱۵ مخ.

(۲): همدا اثر، ۱۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ارزاني، ميرزا، مخلص، احمد، سعيد د ي (۱)

او د اېښې چې احمد او سعيد هم روښاني شاعران وو، خو وينا يې چېرې نه وه، د کاسي په جونګ کې د سعيد په نامه يو تصوفي شعر خوندي دی چې ما په ادبي ستوري کې د سعيد-خليل په شعرو کې راوړی دی (۲)، خو دده د شعر جوله او د دولت شاعر دا پوړتنی بيت د دې اټکل ځای پيدا کوي چې دا شعر د ي د همدې سعيد وي او زه د پېر پکړ و سندونو ترپيدا کېدو پورې په دې باب پرېکړه ی حکم نه کوم .

احمد (۷)

۱/۴٦ - دا احمد شعرونه :

د دولت په پوړتني بيت کې د احمد نوم هم شته، چې-سنايي دا به هم روښاني شاعر وي، د وينا پته يې چېرته نه وه، خو د کاسي په جونګ کې د احمد په نامه يو شعر خوندي دی او له بلې نه يې سبکاري چې دا شعر به د روښاني-

(۱) وګورئ : د دولت لواني ديوان.

(۲) : وګورئ : ادبي ستوري، ۴۲ - ۴۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکري مکتب او د همدې احمد شاعر وي، د دې شعر لومړي بیت دا سې دی:

جنت يې روغ کړه په زړه ګلونه چې پکې ناستې د جنت جونه

په هرحال د دې کسانو په باب پرېکړی حکم نه کوم، د دوی وینا وې روښانې دوله او دوی روښان دوله ویناوال بولم او باوري یم چې د پښتو ادب د مینانو راتلونکې ادبي هڅې او څېړنې به دا موضوع ښه روښانه کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې اخځلیک

۱ - خیر البیان د بایزید روښان، عکسي چاپ، کابل، د کابل پوهنتون
د ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۵۳ ش

۲ - خیر البیان، د بایزید انصاري، د پښتو اکیډمۍ خپرونه،
د حافظ عبدالقدوس قاسمي په سریزه، ۱۹٦٤ع.

۳ - د دولت دیوان، د استاد رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه ۱۳۵۲ ش

٤ - د واصل روښاني شعرونه، د پوهاند عبدالشکور رشاد
په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ ش.

۵ - د روښانیانو یوه بې نومه قلمي مجموعه، د مرحوم دوست محمد بریځ
د کتابخانې، اوس د پښتو ټولنې د کتابتون.

٦ - په ۱۱٤۲ کال کې د عبدالغني کاسي لاس کښلی مخزن، د لیکونکي د کتابخانې.

۷ - په ۱۱٤۲ کال کې د عبدالغني لاس کښلی (بیانات افغاني) «دویم ټوک»
د لیکونکي د کتابخانې.

۸ - مخزن، د پښتو اکیډمۍ خپرونه، د کاکاخیل په سریزه، ۱۹٦۹ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹ - دارزاني د قلمي ديوان يو نقل، د بېنوا د كتابخانې، ۲۱۸ مخ.

۱۰ - دارزاني د نثر نقل، د استاد حبيبي د كتابتون.

۱۱ - ديوان ميرزا هد افغاني په ۱۳۳۴ هق كال كې د كندهاري تاجرانو له خوا، د لاهور چاپ.

۱۲ - د ميرزاخان د ديوان يوه نيمګړې قلمي نسخه، د ليكونكي كتابتون.

۱۳ - د ميرزاخان انصاري ديوان، د پښتو ټولنې، د هېښتو خليل چاپ، ۱۹۵۹ ع.

۱۴ - ديوان كريمداد، د پښتو اكيډمۍ خپرونه، د خيال بخاري په سريزه، ۱۹۶۶ ع.

۱۵ - تذكرة الابرار والاشرار، د اخوند درويزه، د نشرواشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۶۰ ع.

۱۶ - ديوان خواجه محمد بنګښ، د پښتو اكيډمۍ چاپ.

۱۷ - د ملا سيستا خان قلمي جونګ، د ليكونكي كتابتون.

۱۸ - صراط التوحيد، د ادارۀ اشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۵۲ ع.

۱۹ - د پښتو يوه بې نومه قلمي مجموعه، د اطلاعاتو او كلتور د وزارت د خطي كتابتون.

۲۰ - د روسي دورن انتخابات، د ميرزا د شعرونو برخه، ۱۸۴۷ ع.

۲۱ - د پښتو ادبياتو تاريخ، دوهم ټوك، د استاد حبيبي، ۱۳۴۲ ش كال.

۲۲ - د روښانيانو ملي نهضت، د اسلانوف، د شپږولي محمد اكبر معتمد ژباړه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ هـ ش.

۲۳ - د پښتو شر بې زده كړې لارې، پښتو اكيډمي.

۲۴ - د پښتو ادبياتو تاريخ، سناګلي ريښتين، د ادبياتو پوهنځي ګستنري چاپ.

۲۵ - تاريخ مختصر افغانستان، استاد حبيبي، دوهم ټوك، ۱۳۴۹ هـ ش.

۲۶ - روښانيان د مغلو تاريكيان، عبدالاكبرخان اكبر، پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۷ - روحاني رابطه اوروحاني تړون، قاضي عبدالحليم اثر، پېښور، ۱۹۶۵ع.
۲۸ - پښتانه د تاريخ په رڼاکې، سيدبهادرشاه، ظفرکاکاخيل، پېښور.
۲۹ - افغانستان در مسير تاريخ، مير غلام محمد غبار، ۱۳۴۶، کابل چاپ.
۳۰ - د پښتو ادب تاريخ، ښاغلى رښتين، کابل، ۱۳۲۵ ش.
۳۱ - ورکه خزانه، هېش خليل، دوهم ټوک، ۱۹۶۰ع، پېښور.
۳۲ - ورکه خزانه، هېش خليل، لومړى ټوک، ۱۹۶۰، پېښور.
۳۳ - تېرهېر شاعران، قاضي عبدالحليم اثر، ۱۹۶۳ع پېښور.
۳۴ - د خيبر ادب، مراد شينواري، پېښور، ۱۹۵۷ع.
۳۵ - پښتانه شعراء، لومړى ټوک، استاد حبيبي، ۱۳۲۰ ش، کابل.
۳۶ - ادبي سنورې، حبيب الله رفيع، پښتو ټولنه، ۱۳۵۲ ش، کابل.
۳۷ - د پښتو ځوانې تذکرې، حبيب الله رفيع، تاريخ ټولنه، ۱۳۵۰ ش کابل.
۳۸ - کابل مجله، د ۱۳۴۳ ش کال، لومړۍ گڼه، د ښاغلي رښتين مقاله.
۳۹ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکيډمي، لومړى کال، څلورمه گڼه
د حافظ عبدالقدوس قاسمي مقاله.
۴۰ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکيډمي، ۲ کال، څلورمه گڼه، د
ډاکتر محمد شفيع لاهوري د مقالې: (بايزيد انصاري) پښتو ژباړه،
(د مولانا عبدالقدوس په وسيله).
۴۱ - آريانا مجله، ۲۸ کال، ۶ گڼه، دارواښاد دوست محمد برېخ -
د روښنان د مکتب ديوه ناپېژندلي کتاب، تر سرليک لاندې مقاله.
۴۲ - کتاب مجله، لومړى کال، لومړۍ گڼه، د ليکونکي «د پښتو يوه
بې نومه قلمي مجموعه» مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٤٣- هیواد، ۳۴۶ اوکال، نمری، د ښاغلی رښتین د قامی نسخې د پیژندگلوی مقاله.

٤٤- د بریتانیا د کتابتون د پښتو خطي نسخو کتلاك، لندن، ۱۹٦۵ع.

٤٥- د اروا ښاد استاد پوهاند عبدالحی حبیبي یاد داشتونه.

٤٦- د پیاوړي فولکلوریست او په پښتو مین لیکوال ښاغلی ولي محمد سیال کاکړ یادداشتونه.

٤٧- د ښاغلي زلمي هیواد مل یادداشتونه.

٤٨- د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمی هیواد مل، ۱۳٦۳ش.

٤٩- ادبي ستوري، دوهم ټوك، ۱۳۵۹ش، کابل.

٥٠- خیر البیان، د حبیب الله رفیع په سریزه، د قاسم بنو چاپ، ۱۹۸۵ع، پېښور.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library